

GYÓNI GÉZA FÖLDI MARADVÁNYAINAK SORSA

Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere¹

Eseményekben dúskáló világunkban a nemrég még nagy port felvert barguzini Petőfi-ügy teljesen elvesztette a hírértékét. Bebizonyosodott az érintett szaktudományok képviselőinek az a töretlenül hirdetett meggyőződése, hogy a hitelképtelen legendákból csak a dilettáns szenzációhajhászás és a média lelkiismeretlen támogatása tudott hírözönt gerjeszteni, de valóságalapja nem volt egy pillanatig sem. A meghurcolt csontváz női mivolta még látványosabbá nagyította a bukást, hiszen tönkretette a történektekrt szakmailag felelős, még a kutatás forrásainak józan értékelésére is alkalmatlannak bizonyult Kiszely István antropológusi reputációját. Nem véletlen, hogy a történeteket feldolgozó monográfiára² az érintett semmilyen tudományos válasz adására nem volt képes, hanem csupán százalmas politikai mocskolódásra, valótlanságok állítására tellett tőle.³

A barguzini vállalkozás kudarcán átlépve, újabb meghökkentő exhumálási ötlettel állt elő – persze aligha a férje tudta és beleegyezése nélkül – a Petőfi-ügyben Kiszely véleményét támogató, s a családban egyedüli antropológus végzettségű felesége, Hankó Ildikó újságíró. A páros ezúttal Gyóni Géza maradványainak exhumálását vetette fel,⁴ de a javaslatuk elbírálásához annak hiányos volta miatt először sorra kellett vennem a témával kapcsolatban fennmaradt, megkerülhetetlen dokumentumokat. Ilyen áttekintés a hatalmas Gyóni-irodalomban mindeddig nem készült.

1. 1914–1917. Hadifogság, halál, temetés

Áchim Géza (Gyón, 1884. június 25 – Krasznajarszk, 1917. június 25.) élettörténetéből ide csak annyi kívánczok, hogy a költő a Gyóni művésznevet a szülőfalujáról kölcsönözte. Az első világháborúban már 1914. augusztus 1-én behívták, s póttartalékos közlegényként a főhadnagyi rangú öccsével együtt (*1. kép*) került az Osztrák–Magyar Monarchia przemysli „végvárába”, amelyet nyolchónapos hősi védelem után 1915. március 22-én foglaltak el az oroszok, s az életben maradtakat szibériai hadifogolytáborokba hurcolták.⁵ A már korábban megbetegedett Áchim Mihály főhadnagy tisztiszolgának vette maga mellé a szakaszvezető költőt, hogy a hadifogságban se veszítsék el egymást.⁶ A fogság útjának (Kijev–Moszkva–Inza–Alatir–Omszk–Petropavlovsk)

¹ Munkám megírásában számos kollégám segítségét élvezhettem, amit ezúton is megköszönök: Benyó Barbara könyvtáros (Békéscsaba, Megyei Könyvtár), Botka Ferenc irodalomtörténész (Budapest), Czagányi László helytörténész (Inárcs), Ferenczy Margit könyvtárvezető (Dabas, Városi Könyvtár), Gécs Béla tipográfus (Békéscsaba), Gyurkovics Györgyi irodalomtörténész (Budapest), Halász Csilla osztályvezető (Pest Megyei Levéltár), Maróti István irodalomtörténész (Petőfi Irodalmi Múzeum), Pritz Pál történész (Budapest), Tat'jana Mihajlovna Rejsz történeti antropológus (Krasznajarszk), Sin Edit irodalomtörténész (Szentendre, Pest Megyei Múzeum és Könyvtár), Szavinovszky Gyözőné tanár (Dabas), R. Takács Olga irodalomtörténész (Duna TV), Vándor Anna kutató (Budapest), Varga Katalin osztályvezető (Petőfi Irodalmi Múzeum). Külön köszönetem illeti Seres Attila történészt, aki az általa gyűjtött szovjet levéltári anyagból számomra kiválasztott és közzére engedett nyolc olyan általam elérhetetlen dokumentumot, amelyek felhasználása lényegesen kibővítette a Gyóni Géza földi maradványainak sorsára vonatkozó ismereteimet.

² Kovács, 2003.

³ Kiszely, 2003. Idézett könyvemben azonban rámutattam, hogy a munkámnak „nem feladata Kiszely életrajzának megírása, ezért időrendben csupán az életének néhány olyan állomására tértem ki, amelyet maga hozott kapcsolatba a szibériai Petőfi-kutatással.” Kovács, 2003. 374. o. Kiszely tudományon kívüli „működésével” – v. ö. Kovács, 2003. 292. o., 1456. jegyzet – kapcsolatos, itt nem tárgyalható legújabb fejlemények Ungváry, 2006.; Ungváry, 2007. Pszichiátriai diagnózis: *Szentágotthai*, 1992. 5–7. o.

⁴ Hankó, 2006.

⁵ Fábrián, 1984. 51–58. o.

⁶ Felkai, 1937.; Fábrián, 1984. 64. o.

1. kép. Gyóni (Áchim) Géza és Áchim Mihály.
(Balogh, 1927. 157. kép.)

október végi végállomása mindkettejük számára tragikus értelemben is a krasznnojarszki Vojenni gorodok (Военный Городок), a korabeli Szibéria egyik legnagyobb, leghírhedtebb, több tízezer főt magába záró hadifogolytábor volt.⁷ Itt 1916. augusztus 20-án az ugyancsak fogságba esett parancsnoka, Molnár alezredes, a saját felelősségére, zászlósnak léptette elő a költőt, mert egyrészt a kinevezése már esedékes volt, másrészt így továbbra is öccse mellett, a tisztek téglalapú épületében maradhatott, s nem kellett a legénység földbe mélyített fabarakkjainak valamelyikébe átköltöznie.⁸ Az Áchim testvérek azonban mégsem tudták megszokni a helyi éghajlatot, ezért Bóna András ezredorvos javaslatára 1917 márciusában a kétszobás tiszti lakásokból álló, elég jól fűthető XIV. tiszti pavilonba kerültek, de Mihályon sem ez, sem az orvos hidegvizes testedző módszere nem segített, június 8-án tüdőbajban meghalt. Géza nem tudta elviselni öccse elvesztését, hanem megtébolyodott elmével⁹ éppen a 33. születésnapján, június 25-én követte őt (2. kép).

A táborban köztisztizletnek örvendett Gyóni Géza temetése társadalmi eseményé vált, fehér halottaskocsi vitte be a mintegy 2000 főnyi gyászoló alkotta négyszög közepére a „szürke, rézvetes, kék kereszttekkel mintázott vörösfenyő koporsóját,” s a feliratos szalagokkal díszített 7–8 élővirág koszorút.¹⁰ A koporsót illetően nem minden későbbi emlékezés egyezett,¹¹ továbbá volt,

⁷ Balogh, 1927. 83. o.; Botka, 1985. 39–40. o.; Martin, 2001. 163. o.

⁸ Felkai, 1937.; Fábíán, 1984. 70–71. o.

⁹ „Heveny zavarodottságban halt meg, de a halál közvetlen oka mégis *inanitio* (éhhalál). Nyálkahártyái ugyanis már nem választottak ki több gyomorsavat, s így a mesterséges úton végzett táplálás is eredménytelen volt” – idézte a boncjegyzőkönyvet szobaszomszédja, Lévai Jenő. Lévai, 1972., v. ö. Balogh, 1929. 187–188. o.; Fábíán, 1984a. 98. o.

¹⁰ Balogh, 1927. 189. o.; Újhegyi, 1979.; Gécs, 2002. Nemzetiszín szalagokat említett Závodszy, 1932. 58. o.

¹¹ Hadifogolytársa, Mészáros Sándor, egyszerű fenyőfa koporsóra emlékezett. Vándor, 1934. 26. o.; ugyanígy a költő Przemyszlben, 1914 októberében írott *Tábortűz mellett* című versében „jó Kovács pajtásom”-ként említett Kovács Ferenc is. S. F. 1938., v. ö. Földváry, 2004. 6. o. A nevezett vers: Gyóni, 1944. 192. o.

2. kép. „Gyóni Géza a halottas ágyán.”
Olcsvay Géza rajza, 1917. június 25., Krasznnojarszk.
(Gyóni, 2004. 26. kép.)

aki azt is megemlíttette, hogy 1–2 tárgyát is mellé helyezték,¹² abban viszont kis eltérésekkel egyetértettek, hogy vasabroncsot húztak a testére a szívájékáig úgy, hogy mindkét karját is leszorították vele,¹³ ezzel akarták egy majdani, remélt hazaszállítást megelőző kihantolásakor a maradványai azonosítását megkönnyíteni.¹⁴

¹² „Az egyszerű deszkakoporsó fedelére belülről odaszegeztük a költő bajonettjét is.” *S. F.* 1938., v. ö. *Földváry*, 2004. 6. o. „A koporsóba betettük még a bajonettjét és ezüstfogantyús botját” – emlékezett Balogh István: Rövidesen hazaszállítják, 1938., v. ö. *Gécs*, 2002.

¹³ Az egyedi megkülönböztető jegye az, „hogy az ő derekát monogrammos vasabroncs fogja át...” *Szilágyi*, 1918. 322. o.; „Hideg vasabroncs övezi – a fagyban el nem porladó – sudár derekát” *Balogh*, 1934. Szintén említette a megkülönböztető vasabroncs használatát *E. B.* 1935. Krémer Lajos dési gyógyszerész, fogolytárs szerint „a költő derekára a tiroli egyenruha fölé egy vasabroncsot húztak, amelybe belevésték a G. G. betűket...” Évek óta, 1937. 2. o. A költőt előléptető Molnár alezredes „egy vasabroncsot csináltatott, amit Gyóni Géza holttestére húztak. A vasabroncsba egy hadifogoly ötvösművész belevészte a Gy. G. monogramot. A vasabroncsot a koporsóba helyezés előtt Árvay főhadnagy rögzítette meg.” *Felkai*, 1937.; „...egy kis hordónak a vasabroncsát húztuk fel Gyóni Géza mellére, körülbelül a szív magasságában. Két karja is le volt vele szorítva. Így tettük a koporsóba...” *S. F.* 1938. Balogh István szerint „egy hordónak a vasabroncsát húztuk a mellére, szívmagasságban.” Rövidesen hazaszállítják, 1938. A későbbi idézők: *Z. Szalai*, 1959. 21. o.; *Újhegyi*, 1979.; *Fábián*, 1984a. 98. o.; *Szabó*, 1995.; *Gécs*, 2002.; *Földváry*, 2004. 6. o. Szabó Vilmos emlékezését és idézését – *A. L.* 1972.; *Hankó*, 2006. – kiemelt okból lásd alább.

¹⁴ Stessel Ernő krasznnojarszki hadifogolytáborról írt monográfiájában lényeges adatokat közölt a fogolytemető működéséről. „1914. évben és 1915. elején a táborban és a városban elhunyt hadifoglyokat Krasznnojarszk város temetőjének az orosz katonák részére fenntartott helyén egyenként külön sírokba temették el. A [tífusz]járvány következtében beállott nagyszámú halálozásnál a rendkívüli hideg tél miatt, az oroszok nem ástak sírokat, hanem a halott foglyokat fagyott állapotban a külváros egyik pincéjében helyezték el és csak április hóban temették el őket, koporsó nélküli tömegsírokba, a rendes temetővel összefüggésben lévő, de azon kívüleső hadifogoly teme-

A szertartás úgy zajlott le,¹⁵ hogy „a birodalmi német [evangélikus] lelkes megható beszéde után a magyar tisztú dalárda dr. Kasics Ozmán vezetése alatt [Beethoven]¹⁶ gyászdalát énekel, majd Zalán Gyula népfelkelő főhadnagy a magyar törvényhozás tagja¹⁷ áll a koporsó mellé, hogy az egész magyar nemzet nevében búcsút vegyen a nagy halottól. A dalárda gyászdalai¹⁸ mellett kíséri a közönség a gyászkocsit a kapuig. A tömeg visszamarad, csak azon kevesek léptek elő, kiknek meg lett engedve, hogy a halottat konvojok ellenőrzése mellett a temetőig elkísérik.¹⁹ A temetőben a lelkes rövid imája után Székely Lajos főhadnagy [marosvásárhelyi]²⁰ tanár mond egy utolsó búcsuztatót. Elföldelik Gyóni Gézát, ellenőrzik a gyászoló közönség számát ... A fogoly magyar tanítók, önkéntesek és legénység nevében Tóth Zsigmond tanítónak²¹ kellett volna beszédet tartani, az orosz hatóság azonban a temetési szertartás idejét oly szűkre szabta, hogy a beszéd megtartására már nem jutott idő.”²²

tőben. Ettől az időtől kezdve fokozatosan javult a helyzet. Koporsókat készíttettek, a tisztek koporsóit többé nem szemetes kocsin szállították ki a temetőbe, hanem saját költségen halottaskocsit rendeltek; megengedték, hogy a temetésen résztvevő tisztikar az örök vonaláig kísérije a halottat és később egy küldöttség a temetőbe is kimehetett az elhunyt sírba tételéhez. 1915 őszén a tisztú temetéséknél már a magyar tanítók dalárdája, később a magyar vagy a német tisztú dalárda és tisztú zenekar is közreműködött... 1915 november hóban a szövetséges államok jelenlévő tisztjeinek adakozásából a temetőben vörös gránit tömbökből egy közös emlékoszlopot állítottak...” Az 1915 februárjában kitört tifuszciklás következtében megnőtt a halottak száma, s „az egyes sírokat, kivéve a tisztekét és orvosokét már nem lehetett megállapítani, mert szegény nyomorultakat koporsó nélkül, ruházatuktól teljesen megfosztva, 15–20-as tömegekben hantolták el. Csak később kísérelte meg a temetőgondnok, hogy az egyes elhunytak sírját megállapítsa és azokat feliratu táblával ellássa... Midőn Wéber Brunó százados vette át a temetés és temető ügyeit, gondoskodott a temető bekerítéséről, a tisztú síroknak maradandóbb emlékkövel való megjelöléséről, valamint a legénységi sírok rendezéséről, általában a temető gondos rendbentartásáról. A temető szépen kidolgozott vázlatát, az ott eltemetett tisztek névjegyzékével és pontos sírjelölésével a csehek 1919 augusztusban tartott motozás során elvették tőlem, dacára, hogy azt egy évvel előbb az orosz tábornok táborparancsnok által személyesen cenzurálta és pecséttel ellátta. Minden kísérletem annak visszaszerzésére hiábavalónak bizonyult.” – panaszkolta *Stessel*, 1925. 42–46. o. Lehet, hogy volt, aki szerencsésebben járt, mert később a földi maradványok hazaszállításának irányítását vállaló Dinnyés Lajos az orosz tárgyalófélnék ki tudta küldeni „a Gyóni Géza sírja körüli térképet.” Augusztusban, 1935. Az egész temetőre vonatkozó pontos térkép meglétét említette *E. B.* 1939. Megjegyzendő továbbá, hogy a fentebb említett közös emlékmű rajza is, fényképe is fennmaradt *Stessel*, 1925. 20. tábla, 2. kép (6. kép 1.), Hadifogoly, 1930. II. 232. o. kép (6. kép 2. Jelleve *Lévai*, 1934. [20. tábla] 2. kép (5. kép), v. ö. még *Lévai*, 1972., a 28. jegyzetben.

¹⁵ *Stessel* Ernő megörökítette, hogy a tábor 1915–1918 között létezett, de egyetlen megmaradt példány nélkül elenyészett titkos, kézíratos újságja, az elsősorban orosz cikkek fordításait közlő Lapfordítások – *Botka*, 1985. 11., 262. o. 13. jegyzet, 271. o. 62. jegyzet, v. ö. *Terbe*, 1963–64. 296–297. o. – az 1917. június 29-i füzetkijét teljes-séggel a költő halálának és temetésének szentelte, s a benne írottakat *Stessel* kivonatossan ismertette. *Stessel*, 1925. 148–151. o. Fábrián Miklós ugyanezt József Farkas (Fábriánnal tévesen Farkas József) feljegyzéséhez, Gyóni egyik fogolytársa, Csiba Barna emlékeinek megörökítőjéhez kötötte. *Fábrián*, 1984a. 98. o. József feljegyzéseit nem találta meg, az általam ismert könyvében nem szerepelnek, v. ö. *József*, 1957. 19., 47., 50–51., 86., 133., 159., 166–168. o.

¹⁶ *Závodszyk*, 1932. 58. o.

¹⁷ Csáktornyai országgyűlési képviselő. *Réthy*, 1929. 50. o.

¹⁸ Megemlégették a „Jézus, út, igazság, élet” című éneket. *Závodszyk*, 1932. 58. o.

¹⁹ A „dezsurni praporesnik”, azaz ügyeletes zászlós csak 37 embert [többségüket lásd a 3. képen] engedett kimenni a koporsóval a 2,5 km távolságban lévő temetőbe, többek között „dr. Pajzs Elemér, a Thomay-testvérek, Székely Lajos, dr. Berényi László, Lévai Jenő, Oszvár Péter, Árvai György, Jakubovits Artúr, Schuman Károly stb. kísérete a Balogh Ignác [István? – K. L.] által hajtott fehér halottaskocsit.” *Fábrián*, 1984a. 98. o. „Orosz kíséret jött velünk. Fegyvertelenül, mert a parancsnokságunk Gyóni Géza temetésére vonatkozólag ígéretet tett, hogy szökésre senki sem fogja felhasználni ezt az alkalmat.” *Balogh*, 1927. 189–190. o. Ez tisztú különítmény volt – v. ö. *Lévai*, 1972. –, közlegény a temetőbe nem mehetett ki; bár mások szerint a 40 tiszt mellett néhány „közember” is a kivonulók között volt. *Závodszyk*, 1932. 58. o. Mészáros Sándor szerint kivételesen 40 főt engedélyeztek. *Vándor*, 1934, 26. o. „Tizezres tömeg kísérete utolsó útján: ezáltal a tábor őrői is fegyver nélkül vonultak ki...” túlozta el a résztvevő és kíséret létszámát *Z. Szalai*, 1959. 21. o.

²⁰ *Fábrián*, 1984a. 98. o.

²¹ Róla *Terbe*, 1963–64. 297. o.

²² *Stessel*, 1925. 151. o.

3. kép. Gyóni Géza temetése. A sírgödörtől és a koporsótól jobbra Áchim Mihály sírhantja és fakeresztje, középen a költő előkészített fakeresztje, jobbra leghátul a hadifoglyok közös siremlékének csúcsa. (Balogh, 1927. 191. kép.)

Gyóni Géza sírgödörét közvetlenül öccse sírhantjának bal oldala mellett ásták meg, ahogy azt még a koporsó leeresztése előtti állapotról és a kíséretéről készült fénykép tanúsítja (3. kép). N. A. Sapiro krasznnojarszki fényképész dokumentum-értékű felvételén²³ a sírgödör bal oldalán a kiásott földkupac, jobbán a szalagos koszorúkkal fedett koporsó látszik, közvetlenül mellette Mihály fakeresztes sírhantja, majd a gyászoló gyülekezet 32–34 (?) tagú sora, a csoport közepén ketten Géza sírjelét tartják. Leghátul, jobbra, a fejek mögül kissé kiemelkedik a közös hadifogoly-emlékmű gúla alakú csúcsa.²⁴

A két sír egyszerű fakeresztjének látványát egy fénykép (4/a. kép) és fogolytársuk, Reschner Gyula rajza (4/b. kép) is megőrizte.²⁵ A temető összképe a két testvér sírhantjával és az emlékmű helyzetével, valamint az emlékmű magyar szövegű oldalának képe először Stessel Ernő munkájában került közlésre (5–6/1. kép.), ezen kívül csak a latin szövegű oldal képével találkoztam (6/2. kép.).²⁶

²³ Fábrián, 1984. 13. kép; a fotográfusról Fábrián, 1984a.

²⁴ Martin Ferenc említette meg, hogy „a temetőben egyébként emlékoszlopot emeltünk elhunyt bajtársainkért.” Martin, 2001. 168. o. Az emlékműről még Stessel a 14. jegyzetben. A fogolytárs, Csiba Barna jegyezte meg, hogy „a magyar–német–osztrák–török hadifogoly emlékmű szomszédságában, Mihály öccse sírja mellett közvetlenül eresztették sírjába Gyóni Gézát.” Fábrián, 1984a. 98. o.

²⁵ A hajdani fénykép lapkivágata Balogh István: Gyóni Géza „naplója” c. kéziratának borítóján maradt fenn (PIM Kézirattár V 4317/20), közölte Földváry Gyöngyi: Gyóni, 2004. 352. o., felső kép –, de ismeretlen né vált mind az eredetije fotósának neve, mind pedig a megjelenésének helye és ideje. Varga Katalin szíves tájékoztatását ezúton is megköszönöm. Mivel némi egyszerűsítéssel azonos vele a Reschner-rajz – Botka, 1985. 23. kép – feltételezhető, hogy ez utóbbi a fénykép után készült. A lapkivágat képét Botka Ferenctől kaptam meg s ő is elfogadhatónak ítélte a két ábrázolás általam feltételezett viszonyát; szíves segítségét itt is megköszönöm.

²⁶ Stessel, 1925. 43., 45. kép; Lévai, 1934. [16. tábla] 2. kép. Megjegyzendő, hogy a képeken a képaláírásban megemlített Gyóni-sírok nem ismerhetők fel! A latin szövegű oldal fényképe: Hadifogoly, 1930. II. 232. o.

4/a. kép. A testvérek sírja. (Gyóni, 2004. 352. o., felső kép.)

A két sírkereszt felirata, amint a fenti képen is látható és részben olvasható, a következő volt:

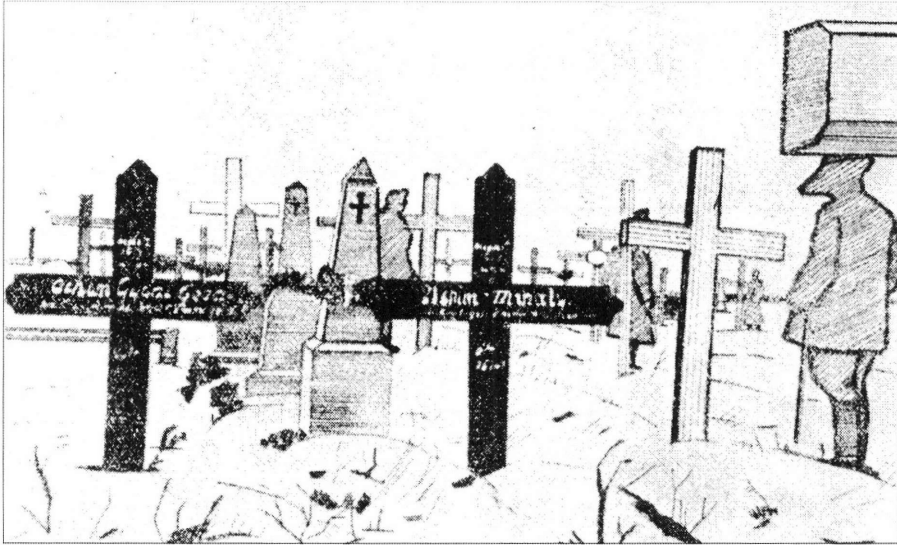
„meghalt
1917
június 25
Achim (Gyóni) Géza.
zászlós a m. kir. lugosi 8. honv. gy. e.
33 év”

„meghalt
1917
júni 8
Achim Mihály.
m. kir. honv. főhadnagy.
élt
31 évet”²⁷

Mindezek után felvetődhet a kérdés, hogy leendő exhumáló kortársunknak lehet-e egyáltalán esélye arra, hogy a közreadott dokumentumok alapján,²⁸ az emlékműhöz viszonyított helyzetük fi-

²⁷ Az olvasható feliratú kép *Balogh István*: Gyóni Géza „naplója” című kéziratának borítójára ragasztva maradt fenn. PIM Kézirattár. Lt. sz.: V 4317/20. A kép fénymásolatát Botka Ferenc szívességének köszönhetem.

²⁸ A sírok helyzetére vonatkozóan további emlékadatok is fennmaradtak, azok gyakorlati felhasználhatóságát azonban a fentieknél csekélyebbnek ítélem. Balogh István túláradó ömlengése szerint „a két sír összeborult [? – K. L.], s a hadifogoly-táborból, Vojenni Gorodokból Krasznnojarszkba vezető út mentén, fél méter magas rácskerítés mellett, a tiszti temető szélén, árokparton ma temet a Góbi sivatag szálló, nagy pora, évezredes gúlák esnek a földre ... [? – K. L.]. Négyzet alakú hantlap útfelöli szélén fekszik a költő; a temető belsejébe esve omlik a Mihály teste össze ... A gyomlepett síron két kereszt áll: Áchim Mihály, Gyóni (Achim) Géza...” *Balogh*, 1925. 190. o.; *Balogh*, 1934. 29–30. o.; a szöveg parafrázisa *Újhegyi*, 1979.; *Gécs*, 2002. Egyébként, a tényekkel ellentétben, Balogh István érthetetlen módon többször is úgy emlékezett, mintha a két testvér sírgödre fölül közös sírhantot emeltek volna: Géza „ott fekszik egybehantolt sírdomb [sic! – K. L.] alatt öccsével, Mihály főhadnaggal együtt.” *Balogh*, 1934. 8–9. o. A közös sírhant látomása egyébként már korábban megjelent: „Elföldelik Gyóni Gézát, ellenőrzik a gyászoló közönség számát és a visszatérők otthagyják a nagy halottat bátyja [sic! – K. L.] társaságában, kivel egy sírdomb alatt nyugszik.” *Stessel*, 1925. 151. o. Egy későbbi emlékező, a már említett Krémer Lajos szerint „ha a krasznójarszki hadifogolytemető nagy köemlékénél

4/b. kép. A fogolytárs (?) Reschner Gyula rajza a sírokról. (Botka, 1985. 23. kép.)

gyelembe vételével, megtalálja a 80 éve korhadó sírkeresztpárt, és azonosítsa azok festett feliratát? A válaszom egyértelmű nem, ráadásul még csak nem is a fakeresztek biztos pusztulásának következményeként. A fogolytemető, s benne a testvérpár nyughelye ugyanis egyáltalán nem élte meg napjainkat háborítatlanul. Sorsa a szörványos közleményekből azért vázolható, mert a költő földi maradványainak több mint két évtizedes hazaszállítási küzdelméhez az orosz, de főleg a magyar félnek is szüksége volt újabb és újabb helyszíni adatok beszerzésére, melyek – részben – nyilvánosságra is kerültek.

2. 1917–1941. A földi maradványok hazaszállítási kísérleteinek eseményei

Gyóni Géza halálhíre 1917. július 18-án jelent meg először a hazai sajtóban,²⁹ annyira váratlanul, hogy volt, aki a megemlékezést még öccse tragédiájára vonatkoztatta.³⁰ A feltámadt lelkiisme-

megállunk, a városfelőli saroktól a harmadik sírgödör volt Achim Mihály főhadnagy sírja és mellé temették Gyóni Gézát." Évek óta, 1937. 2. o. Egy még későbbi hagyományozó már számadatokkal operált, miután a felabroncoszás lefrását úgy folytatta, hogy „így tettük koporsóba és temettük a XX. sor 14. parcellájába, testvéröccse, Achim Mihály főhadnagy mellé.” *S. F.* 1938., v. ő. *Földvára*, 2004. 6. o. Nem részletezte a helyszínt egy közeli fogolytárs, miszerint „imádott öccsének 3 héttel előbb frissen hantolt sírja mellé temették a jensejmagaslati hadifogoly-temetőbe. Közel ahhoz a hatalmas kőobeliszkhez, amelyet elhunyt bajtársaink emlékére a táborlakók összeadott pénzéből emelttünk.” *Lévai*, 1972. Az érzelgős tévelygés példjaként említhető Jánossy Gábor egymást felülmutató két megjegyzése: „...ott porladoz a Gyóni szíve most is, 19 évvel halála után Észak örök havában [!], a Krasznajarszki-gorodoki fogolytemetőben ...” *Jánossy*, 1936. 8. o.; „...ott porladozik a poétaszív, magyar bárd szíve, messze idegenben, észak fagyos röge alatt [!] a krasznajarszki temetőben ...” *Jánossy*, 1940. Sem a sírja, sem a temetőre vonatkozó érdemi adatot nem tartalmaz *Barcza*, 1925.

²⁹ Gyóni, 1917. Áchim Mihály halálát még maga Gyóni Géza táviratozta meg sógorának, Szolár Ferenc budapesti tanárnak, míg az ő haláláról egy fogolytársa küldött Braun Henrik szabadkai lapszerkesztőnek táviratot. Gyóni, 1917. *Bácskai Hírlap* 1917. július 18-i számát nem tudtam elérni, v. ő. *Fábián*, 1984. 78. o.

³⁰ A halálhír „lesújtó voltát csak az a reménység élte, hogy talán valamilyen félreértésről van szó. A költőnek testvéröccse ugyanis, Achim Mihály, a ki aktív főhadnagy volt és Przemysl elestekor orosz hadifogságba került, a fogságban nemrég [június 8-án] tüdőgyulladásban meghalt. Lehetséges, hogy a mostani híradás, a

5. kép. A krasznajarszki városi temetővel összefüggő, de attól elkülönült hadifogoly-temető, háttérben az utóbbiban is elkülönített tiszti temető közepén álló közös síremlék. (Stessel, 1925. 43. kép, Lévai, 1934. II. 16. t., alsó kép.)

ret cselekvésre ösztönözte a költő tisztelőit, s a fővárosban a halálhírt elsőként közlő Budapesti Hírlap a Petőfi Társaság közreműködésével azonnal gyűjtést indított a költő holttestének hazahozatalára, de a lelkesen felhalmozott összeg az első világháború után hamarosan elértéktelenedett.³¹ A Gyóni személye és munkássága utáni érdeklődés azonban fennmaradt, amit Fábíán Miklós gazdag bibliográfiai összeállításja tanúsít;³² ezt használtam fel magam is az alábbi adatok gyűjtéséhez, de régészként, nem lévén Gyóni-monográfus, csupán a címek alapján válogatva. Azt természetesen hangsúlyozni kívánom, hogy semmilyen levéltári kutatást nem végeztem, amelynek esetleges eredményeivel az alábbi vázlatot újabb adatokkal lehetne kibővíteni, vagyis csupán a jelenségeket regisztráltam, de az okok feltárására nem vállalkozhattam.

Számomra úgy tűnik, hogy a földi maradványok hazaszállításának reális lehetőségét a szovjet kormány korábbi, merev álláspontjának megváltozása teremtette meg, amikor egy 1930. évi rendeletében általánosságban megengedte a külföldi halottak exhumálását az ország egész területéről. Az örvendetes változásnak megfelelően Magyarországon is új névjegyzékeket kezdtek összeállítani a belügyminisztérium számára két előzetes szovjet elvárás figyelembevételével: egyrészt csak egyéni temetkezés jöhetett számításba, tehát tömegsír nem, másrészt a sír feltárható helyét a hoz-

mely Gyóni Gézát siratja el, voltaképpen csak Achim Mihály halálhírének az elferdített megisméltése.” Gyóni, 1917a.

³¹ Gyóni Ferenc kéziratos munkáját idézi Fábíán, 1984. 78. o.

³² Fábíán, 1984. 87–127. o. A használatához megjegyzendő, hogy a felvett újságcikkek kötelező megjelenési adatait – évfolyam, lapszám, (megjelenési év, hó, nap.) oldalszám – a legtöbbször hiányosan szerepeltette, bár ez a rátalálást általában nem akadályozta. Nem leltem meg a keresett 167., 216., 268., 320. és 323. tételeket, viszont az 1917–1983-as időhatárok között a jegyzékében nem szerepelt E. B. 1932.; Lévai, 1934. Évek óta, 1936.; Gyóni-társaság, 1937.; Nincs már akadálya, 1938.; Gyóni, 1939.; Kenessey, 1939.; Krasznajarszkbán, 1972a. A bibliográfia tehát kijavításra és – nemcsak az 1982–1983 utáni időre vonatkoztatva – feltétlenül kiegészítésre is szorul, ennek szükségességét jól mutatja a Balogh, 1937-ben idézési adatok nélkül említett, sajnos általam pedig meg nem talált beszámoló sokasága, lásd alább.

6/1. kép. A hadifoglyok közös síremlékének magyar feliratos oldala:

A SZÖVETSÉGES NÉ=
MET-OSZTRÁK=MA=
GYAR ÉS TÖRÖK HAD=
SEREGEK TISZTJEI
A BAJTÁRSAGNAK
1914-1916

(Stessel, 1925. 45. kép.)

6/2. kép. A hadifoglyok közös síremlékének latin feliratos oldala:

MANIBVS SOCIORVM
DILECTISSIMORVM A
DVCTORIBVS EXERCI=
TVVM GERMANIAE AV=
STRO HVNGARIAE TVR=
CIAE CONFOEDERATORVM
SACRVM MCMXIV-MCMXVI

(Hadifogoly, 1930. II. 232. o.)

zátartozóknak kellett dokumentálniuk, sőt a helyszínen is jelen kellett majd lenniük. Az előzményekből következően nem lehetett meglepetés, hogy a várható nagyszámú esetből magyar–orosz vonatkozásban csak a már folyamatban lévő (?) Gyóni-ügyet említette meg a fentieket ismertető újságcikk.³³

A remény annyira felerősödött, hogy az 1931 novemberében működési engedélyhez jutott Gyóni Társaság, egyebek között, a költő hamvai hazahozatalának kieszközölését is alapszabályába foglalta.³⁴

³³ E. B. 1930. Érdemes a szovjet viszonyokra vonatkozó megállapításait részletezni. „Az oroszországi exhumálás ügyében csupán magánakciók lehetségesek. Hogy ezek mily sikerrel fognak járni, azt egyelőre megmondani nem tudjuk. Mindenesetre az érdekelteknek maguknak kell lefolytatni a helyszínen ezt a sok nehézséget ígérő eljárást. Ennek módja ma az, hogy a bécsi szovjetkonzulátustól beutazási engedélyt kell kérni s valószínűnek tartjuk, hogy a kegyeletes ügyekben az engedélyt megadják. Jelenleg nálunk a szovjetállammal kapcsolatban egy érdekes exhumálási ügy van folyamatban. Gyóni Gézának, a tizenhárom évvel ezelőtt Krasnojarszkban elhunyt magyar poétának hamvait akarják hazahozni Szibériából. Tudomásunk szerint a tárgyalások eredményesen haladnak előre és minden remény megvan, hogy a tragikus sorsú jeles rabköltő nemsokára magyar földben fogja álmodni álmaikat.” Uo.

³⁴ Fábrián, 1984. 79. o.

Ennek első lépéseként Dinnyés Lajos országgyűlési képviselő, aki a hazaszállítás ügyét felkarolta, már 1932 elején tárgyalt róla a bécsi szovjet követségen. „A képviselő a rabköltő családja nevében a külügyminisztérium engedélyével terjesztette elő az exhumálási kérelmet. A követségen kijelentették, hogy a hamvaknak Magyarországra szállítása a mostani körülmények között nem lehetséges, de nincs akadálya annak, hogy a hamvakat valamelyik szomszédos államba hozzák, amely állam a szovjetkormányval diplomáciai összeköttetésben áll. Így az érdekelt családtagok úgy határoztak, hogy nevükben egyik Ausztriában lakó rokonuk terjeszti elő a szovjetnél az exhumálási kérelmet és Gyóni Gézának, valamint testvéröccsének, Achim Mihály századosnak földi maradványait Szibériából Ausztriába fogják szállítani. A bécsi szovjetkövetség kilátásba helyezte azt is, hogy – amíg a kegyeletlen ügyet lebonyolítják – Gyóni krasznnojarszki sírját gondozásba veszi és a hamvai kiszállítását meg fogja könnyíteni. Etekintetben Szibériában némi nehézségek mutatkoznak. A babonás muzsikok ugyanis minden módon törekszenek megakadályozni, hogy a határainkon koporsóban halottat vigyenek keresztül. Azt tartják, hogy ilyen esetben a természetet természeti csapások pusztítják el. E babonás felfogás ellen több már a németek és lengyelek úgy védekeztek, hogy az exhumált volt hadifoglyok csontjait nem koporsókban, hanem egyszerű faládákban csempészték ki Szibériából. A hazaszállítás költsége ma körülbelül ötezer pengőt tesz ki.”³⁵

Ezért történhetett, hogy a társaság már 1934-ben, a magyar–orosz diplomáciai kapcsolatok felvételének előzetes hírére³⁶ is azonnal kiküldte Bécsbe egy tagját, s az ottani szovjet követséggel történt megbeszélést követően a követ-kormány pozitív választ tolmácsolhatta, az érdemi lépéseket természetesen a valóságos kapcsolat létrehozása utáni időre halasztva, hiszen az exhumáláshoz „egész sor orosz hatóság intézkedésére és engedélyére, tehát a velük való előzetes tárgyalásokra van szükség.” A fellelkesült és a szovjet viszonyokat nem ismerő társaság, kéthónapos határidővel, májusra jósolta a sikert.³⁷ Ebből persze nem lett semmi, de legalább a tárgyalások sem szakadtak meg.

Dinnyés Lajos fél év múlva, 1935 elején már a budapesti szovjet követségen adta elő a kérést, és egy lap január végén már a szovjet kormány hozzájárulását is közölte. Ennek öröme a Gyóni Társaság Emlékbizottságot alakított, az pedig ismétetlen májusra remélte a kegyeleti akció lebonyolítását.³⁸ Február elején további részletek is napvilágot láttak: az ügyben Jungert–Arnóthy Mihály moszkvai magyar követ³⁹ is sikeresen interveniált, Dinnyés pedig már magyar–lengyel közös emlékűnnep szervezéséről folytatott eredményes tárgyalásokat.⁴⁰ A szovjet diplomáciai adatok azonban inkább az ő késedelmükről szólnak,⁴¹ mert az engedély csak március 11-én született.⁴² Ez

³⁵ E. B. 1932. A cikkben még arról is szó esett, hogy Királdi György gyóni földbirtokos egy kies, fásított dombot ajánlott fel a tervezett Gyóni-mauzóleum számára, továbbá felmerült az az ötlet is, hogy az alsóabasi temetőben nyugvó Kossuth László – Kossuth Lajos apja – földi maradványait exhumálván a mauzóleumba, Gyóni Géza mellé helyezik át.

³⁶ A még 1924 szeptember elején létrejött megállapodás magyar visszalépés következtében elhúzódott, s csak 1934 februárjában újult meg a követségek július 1-i felállításának megegyezésével. A budapesti szovjet követség azonban ténylegesen csak 1935 elején, a moszkvai magyar követség irodája pedig csupán április 13-án nyitott kaput, de érdemi munkáját valószínűleg csak az év őszén, végén kezdte meg. Pritz, 1995. 64–65. o.

³⁷ Májusban hazahozták, 1934.

³⁸ Tavasszal hozzák haza, 1935.

³⁹ V. ö. Pritz, 1995. 65. o. „a korabeli magyar diplomácia egyik legképzettebb” tagjának nevezve uo. 239. o., 12. jegyzet; Seres, 2005a. 223. o., 61. jegyzet. Szerepéről lásd még a 83. jegyzetet.

⁴⁰ Miután a lengyelek Gyónit lengyel hősi halottnak tekintették, Dinnyéssel megegyeztek abban, hogy a „Szibériából érkező koporsót különvonton katonai pompával szállítják az országon keresztül Przemysl [Przemysł] várába, ahol díszesen felavatolozzák és a ravatal körül lengyel–magyar emlékűnnepet rendeznek. Elhatározták azt is, hogy Przemysl várában azon a helyen, ahol a vár [oroszoknak való] átadását megelőző estén Wujetzek Rozália, lelkes lengyel asszony Gyóni írásait elásta és így megmentette – emlékművet állítanak.” E. B. 1935.

⁴¹ A diplomáciai háttérrel megvilágítja Szemjon Mihajlovics Mirnijnek, a budapesti szovjet követség első titkárnak feljegyzése a Dinnyés Lajossal folytatott beszélgetéséről, Budapest, 1935. január 8.: „Dinnyés Lajos a »Reggeli Újság« című napilap szerkesztőjével ellátogatott a szovjet követségre. Dinnyés elmondta, hogy egy nemzeti bizottság alakult az 1917-ben Krasznnojarszkban elhunyt Gyóni Géza emlékének ápolására és földi ma-

a cikk, a Gyóni-témában ugyancsak jeleskedő, E. B. szignóval jelentkezett Elek Béla írása tartalmazott – gyűjtésem szerint – először adatot a krasznnojarszki sírpár pillanatnyi állapotáról, s bár a reményt fenntartotta, régészként már ettől kezdve megbicsaklani érzem az azonosítás biztonságát. Ugyanis a Gyóni Társasághoz „legújabbban érkezett szibériai levelekből megállapították, hogy bár a krasznnojarszki temetőben a sírok nagy része már megsemmisült, Gyóninak és testvéröccsének sírdombjai ma is épségben állanak. Rajtuk még tavaly [1934-ben] is jámbor orosz családok által ültetett virágok nyitottak és csupán a fejfák tűntek el [!].”⁴³ Mivel a tervezett exhumálás és azonosítás lebonyolítási terveibe régész vagy antropológus szakember bevonására sohasem került sor, a fenti helyzetben valóban csak egy vagy néhány sír feltárása, s a híressé vált broncs megtalálása bizonyítható volna az eltemetett személyét, kérdéses azonban, hogy a szovjet hivatalos szervek hozzájárultak volna-e egynél több sírhanthoz (?) megásásához. Egy további újságcikkkből úgy tűnik, hogy májusra már megérkezett a konkrét exhumálási engedély, amelynek realizálására négytagú majdan kiutazó bizottság alakult: Dinnyés Lajos, továbbá, megnevezetlenül, a költő temetésének két szemtanú hadifogolytársa és a sajtó képviselője személyében. Ők úgy nyilatkoztak, hogy a szibériai időjárás miatt a munkálatokra csak augusztusban kerülhet sor.⁴⁴ A szibériai előkészületek megkönnyítésére akkor küldte ki Dinnyés a Gyóni-sírok körüli terület térképét.⁴⁵

A nyilatkozat elhamarkodott voltát megerősítette az A. A. Bekzadjan által a budapesti követség 1935. évi tevékenységét ismertető, Makszim Makszimovics Litvinov külügyi népbiztoshoz⁴⁶ küldött, 1936. február 16-án kelt beszámoló jelentés részlete: „Gyóni Géza földi maradványainak ügye. 1935 januárjában eljött a követségre Dinnyés Lajos, a Független Kisgazdapárt parlamenti képviselője. Kérte, hogy exhumálják és hozzák Magyarországra Gyóni Géza földi maradványait. Gyónit még 1917-ben temették el Krasznnojarszkban a fivérével együtt. Ezt a kérését a magyar Külügyminisztérium egy hivatalos jegyzékben támogatta. A szovjet hatóságok kérték a Gyóni Géza Társaság képviselőit, hogy pontosan jelöljék meg azt a helyet, ahol eltemették Gyónit. Már ki is jelölték a magyar delegáció utazásának időpontját a Szovjetunióba 1935 április–májusára, de a magyar bizottság nem tudta összeszedni az összes dokumentumot erre az időpontra. Mivel csak 1935 nyarán küldték el a sír pontos helyét megjelölő térképet, az exhumálásra csak 1936 április–májusában kerülhet sor a fagyok után.”⁴⁷

Csak közvetett utalásokból lehetett sejteni, hogy 1936 első félévében az engedélyezett és tervezett kiutazásra miért nem került sor: a szovjet fél a bizonyára az 1917-es állapotokat rögzítő, időközben alkalmatlanná vált térkép alapján valószínűleg eredménytelenül kereste a sírt, a magyar fél

radványainak Magyarországra hozatalára. Dinnyés ehhez kérte a szovjet diplomácia közreműködését. Mirnij bemutatta Dinnyést Bekzadjannak, aki elmondta, hogy a földi maradványok Magyarországra hozatalához a társadalmi szervezetnek kellene írnia egy hivatalos levelet, a Külügyminisztériumnak pedig hivatalos diplomáciai jegyzékben kellene a szovjet követséghez fordulnia. Dinnyés elmondta, hogy a szovjet követség hamarosan megkapja ezt a levelet és a diplomáciai jegyzéket.” АБП РФ, ф. 010. оп. 10. н. 50. д. 33. л. 24. (Seres Attila fordítása és kivonata). Bekzadjan Nyikolaj Nyikolajevics Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyetteshez február 16-án írott levele utószavában említette: „PS. Éppen most kaptam meg a MID [Külügyminisztérium] jegyzékét, amelyben az utóbbi csatlakozik Dioni Geza maradványainak kiszállításához és kéri, hogy erről tájékoztassam Önt.” АБП РФ, ф. 010. оп. 10. н. 50. д. 32. л. 17. (saját fordításomban). Miután a válasz késett, Bekzadjan egy ugyancsak hozzá írott, március 7-én kelt jelentésében tért ki rá: „PS. Kérem megsürgetni a választ Dioni Geza hamvai átszállításának kérdésében.” АБП РФ, ф. 010. оп. 10. н. 50. д. 32. л. 17. (saját fordításomban). Alekszandr Artyemjevics Bekzadjan (1879–1938) 1934-től 1937. november 15-ig volt a budapesti szovjet követ, ekkor hazarendelték, és 1938-ban a sztálini tisztogatások áldozatául esett. Seres, 2005a. 212. o., 23., 96. jegyzet. Kresztyinszkijt (1883–1938) ugyanez a sors érte. Seres, 2005a. 230. o., 89. jegyzet.

⁴² Az SZK(b)P KB Politikai Irodája 23. ülésének (Moszkva, 1935. március 11.) jegyzőkönyvéből: „P/p 73. Dioni Geza magyar költő hamvai Magyarországra szállításának engedélyezéséről. Engedélyezni. A KB titkára I. Sztalin.”: ПГАСПИ, ф. 17. оп. 162. д. 17. л. 147 (saját fordításomban).

⁴³ E. B. 1935.

⁴⁴ A Szovjet, 1935.

⁴⁵ Augusztusban, 1935.

⁴⁶ V. ö. Seres, 2005a. 218. o., 45. jegyzet.

⁴⁷ АБП РФ, ф. 010. оп. 11. н. 68. д. 29. л. 11–29. (Seres Attila fordításában).

pedig még nem tudta összegyűjteni a szükséges anyagiakat. E feltevésemet erősítheti meg egy 1936 júniusában megjelent cikk állítása, hogy Magyarországon „bombaként hatott az a hír, amelynek csak az érdekelték suttogtak szájáról-szájra, hogy a legszorgosabb és legalaposabb kutatás ellenére sem találják Gyóni Géza sírját az óriási krasznnojarszki fogolytemetőben.” A pletyka váltotta ki Krémer Lajos dési gyógyszerész már említett jószándékú, de a megváltozott körülmények következtében nyilvánvalóan használhatatlan bejelentését, amelynek nyomán a biztos azonosítást eredményező vasabroncos temetkezés megtalálását remélte.⁴⁸ A budapesti orosz követség alábbi jelentésből pedig az is kiderül, hogy a leendő költségek fedezete még össze sem gyűlt! Mindezek ellenére sajátos, hogy a már említett Szemjon Mihajlovics Mirnij, David Grigorjevics Sternnek, a Külügyi Népbiztosság II. Nyugati osztálya vezetőjének⁴⁹ július 26-án küldött jelentésében, az exhumálás elmaradásának okát kizárólag a Gyóni Géza Emlékbizottság, illetve Dinnyés Lajos érdeklenségében látta.⁵⁰

Az 1937-es esztendő örvendetes változást hozott a Gyóni-ügyben. Kezdetben úgy tűnt, hogy csupán a Gyóni Hamvak címen alapított csekkszámllára befizetett összeg érte el a szükséges nagyságot,⁵¹ időközben azonban a Szovjetunióban is léptek az exhumálás ügyében: az újságcikkben frottak időrendjét komolyan véve az év első negyedében,⁵² de a zord éghajlat miatt inkább 1936 nyarán, „a Gyóni Társaság megkeresésére moszkvai bizottság utazott Krasznnojarszka és a gazzal benőtt temetői területen hitelesen megállapították, hol temették el Gyónt. Nyugvóhelye fölé sírdombot emeltek” – utalt az alább részleteiben tárgyalt eseményekre egy 1938. októberi tudósítás,⁵³ amelyben azonban sírfeltárásról és a vasabroncs megtalálásáról, vagyis a hitelesítés egyedül elfogadható módjáról – amint lejjebb kiderül, valószínűleg a tényeknek megfelelően – nem esett szó, sőt kikövetkeztethetőnek látszik az is, hogy nem csak a sírjel tűnt el, hanem a határozott sírhint is

⁴⁸ Évek óta, 1937. A bejelentésről lásd a 13. és 28. jegyzetet.

⁴⁹ Stern (1900–1937) 1932–1936 között töltötte be ezt a tisztséget, majd a sztálini tisztogatásokban végeztek vele 1937-ben. *Seres*, 2005a. 230. o., 88. jegyzet.

⁵⁰ „Jsmét felkereste a szovjet követséget a Gyóni Géza-bizottság képviselőjében Balogh István [elnök] és Gergelyffy Gábor [író, zeneszerző]. Az emlékbizottság tagjai megkérdezték, hogy mi a helyzet Gyóni földi maradványainak exhumálásával. Mirnij elmondta, hogy az engedély megvolt az exhumálásra. és a szovjet hatóságok mindent megtettek, de az emlékbizottság és Dinnyés Lajos képviselő nem mutattak érdeklődést a kérdés iránt az elmúlt évben. Az emlékbizottság tagjai közölték: 1937 májusára tervezik az exhumálást, addigra össze tudják gyűjteni a szükséges összeget az exhumálásra és a földi maradványok hazahozatalára. Mirnij javaslatára a felelteseknek: ne utasítsák el a kérést, hanem széles körben kampányoljanak mellette. A szovjet sajtóban, például a Journal de Moscou-ban, közöljenek olyan cikkeket, amelyek arról tudósítanak, hogy a szovjet hatóságok beleegyeztek az exhumálásba...” (*Seres* Attila fordításában és kivonatában). Mirnij: „Mi Rákosi et. ügyének újrafelvételére gondolunk, hogy kedvező színben legyen feltüntetve közreműködésünk, a magyar kormány Geza Dioni ügyére vonatkozó felhívásának megválaszolására.” (Saját fordításomban) ABPI PΦ, φ. 010. op. 11. n. 68. d. 309. л. 49–50.

⁵¹ Az „utolsó, 1937-es híradás után sehol sem esik több szó erről az [említett pénzgyűjtő] akcióról, s a 10 566 pengő 39 fillérmű összeget – félvén a pénz elértéktelenedésétől – ingatlan vásárlására fordította a Társaság, az ingatlan a telekkönyvbe a Gyóni Géza Irodalmi Társaság nevének került be.” *Fábián*, 1984. 79. o. Fábián Miklós ez ügybeni adatközlője Sztripszky Aladárné volt. *Fábián*, 1984. 85. o. 17. jegyzet. Az adatközlő „életének több évtizedét Gyóni Géza anyaggyűjtésére áldozta.” *Dabas*, 1975. 13. o. Egyébként a pénzről később még többször is szó esett: a Gyóni Géza Társaság gyűjtésén „pár pengő híján tízezer pengő gyűlt össze... A [hazaszállítás lebonyolításához szükséges] pénz a magyar nép áldozatosságából teljes összegében együtt van.” Rövidesen hazaszállítják, 1938. „A Gyóni-hamvak hazaszállításiának ügyét itthon már teljesen előkészítették. E célra – mint a [Gyóni Géza Irodalmi] társaság vezetőségétől értesültünk – társadalmi úton tízezer pengő gyűlt össze, mely összeg a költségeket fedezi.” *E. B.* 1939. „Az irodalmi estéken a felsőház és a képviselőház, valamint a gyóni evangélikus egyházkerület és mások adakozásaiból eddig 9516 pengő gyűlt össze. Ez az összeg a Postatakaréknál a »Gyóni hamvak hazahozatala« című számlán szerepel letétben. Ehhez járul a volt hadifoglyok Gyóni-estjének bevétele és gyűjtése, ezer pengő, összesen tehát 10 500 pengő áll rendelkezésre, ami ha teljesen nem is fedezi a hazahozatal költségeit, nagyobbrészt máris lehetővé teszik a Gyóni-hamvak hazahozatalát és még néhány vármegye kilitásba helyezett hozzájárulásával elegendő is lesz.” *Kenessey*, 1939.

⁵² „Tavaly” – keltezte a moszkvai bizottság útját *E. B.* 1938.; lásd még a 60. jegyzetet.

⁵³ *E. B.* 1938.

elenyészett.⁵⁴ A szovjet lépésnek egyrészt az lehetett az oka, hogy a szívósan meg-megújított magyar igény⁵⁵ végül is kellemetlenül érinthette a Belügyi Népbiztosságot, ezért valamiféle azonosító helyszínelést mindenképpen el kellett végezniök, másrészt az az ötlet, amellyel Garmas 1935-ös átiratában,⁵⁶ majd Szemjon Mihajlovics Mirnij fentebb idézett levelében találkozom, akkor jutott el a legmagasabb fórumig. Ennek megtörténtét Jelena Dmitrijevna Sztaszova (1873–1976) 1937. március 23-án, Sztálinhoz írott levele tanúsítja, ami a Gyóni-ügy új, eddig még nem közölt adata, s amelyre véletlenül bukkantam az interneten.⁵⁷ Sztaszova a moszkvai Nemzetközi Vörös Segély egyik vezetője, pontosabban a Szovjet Forradalom Harcosait Segítő Nemzetközi Szervezet végrehajtó bizottságának elnökhelyettese, s egyben központi bizottságának elnöke volt,⁵⁸ ezért fordulhatott közvetlenül a párt és az ország vezetőjéhez. Az említett levél általam fordított szövege a következő:

„1937. március 23.
Szig.[orúan] titkos
SZK(b)P KB PolBiz-ba [a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága Politikai Bizottságába]
Sztálin Elvtársnak

Kedves Elvtárs!

Nem tartja lehetségesnek Rákosi Mátyás⁵⁹ elvtárs kicserélése kérdésének felvetését? Manapság egész Magyarországon pénzgyűjtés folyik a Szibériában hadifogolyként meghalt, ismert magyar költő, Gyóni Géza maradványainak a Szovjetunióból való elszállítására és magyarországi eltemetésére. A maradványait megtalálták.⁶⁰

Lehetséges, hogy Rákosi kicserélésének kérdése felvethető volna e Géza [sic!] maradványaiért, plusz a magyarok azon zászlótrófeáiért, amelyeket a magyar felkelés I. Miklós általi elfojtása idején zsákmányoltak?⁶¹

Magának Rákosinak az a nézete, hogy valamilyen gazdasági alku, vásárlás, megrendelés stb. [kedvező] hatást gyakorolhatna a csere lehetőségére.⁶²

⁵⁴ V. ö. *Balogh*, 1937. 10. o. Az sem lehetetlen, hogy további konkrét bizonyítékot jövőbeni moszkvai vagy krasznajarszki levéltári kutatásoktól remélhetünk, magam erre természetesen nem vállalkozhattam.

⁵⁵ Hazai vonatkozásban pl. Jánossy Gábor ny. árvaszéki elnök a Vas vármegye törvényhatósági kisgyűlésén halála huszadik évfordulóján a költő érdemeinek elismerését indítványozta, és annak kimondását kérte, hogy a kisgyűlés „a krasznajarszk-gorodoki hősi temetőben nyugvó költő és Mihály testvére hamvainak hazaszállítását és magyar földben való eltemetésének kérdését a nemzeti hála és becsület kötelességének tartja, evégből a szent célra száz pengőt megszavaz és elhatározásáról a társ törvényhatóságokat is értesíti.” Gyóni, 1937.

⁵⁶ L. alább az 1940-es évnél.

⁵⁷ A költő nevének a Google keresőprogramba történt cirill betűs (Геза Дьени formájú) beírásakor egyetlen tételként jelent meg, lásd http://zapravdu.ru/elektronnaya-biblioteka/istoriya-rossii/zapreshchennyi-stalin-chast-i_2.html.

⁵⁸ Заместитель председателя Исполкома Международной организации помощи борцам революции [МОПР], председатель ЦК [Центрального Комитета] МОПР СССР. Sztaszovát megemlégtették a Rákosi perével foglalkozó magyar tanulmánykötetben is. Rákosi, 1950. 460., 462. o., v. ö. még *Seres*, 2005. 144. o. Az utóbbi tanulmányra Pritz Pál hívta fel a figyelmemet, szívességet ezúton is megköszönöm.

⁵⁹ Rosenfeld/Rákosi Mátyás (Ada, 1892. március 9 – Gorkij/Nyizsnyij Novgorod, 1971. február 5.)

⁶⁰ Lehetséges, hogy a levél 1937. március 23-i dátuma előtt elvégzett sikeres, vagy annak tekintett helyszíni kutatásokra utal az a rövidke mondat, hogy az „Останки его найдены.”

⁶¹ Rákosi és a magyar ereklyezáslók kicserélésének ötlete 1926–1927-től kezdve merült fel, s bár kiharagyasokkal, de mindvégig fennmaradt, egészen az 1940–1941. évi megvalósításáig, v. ö. *Seres*, 2005. 141., 147–149., 156., 169–170., 174. o. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai naplójában több feljegyzést tett e zászlókról még Rákosi kicserélésével kapcsolatban is, de Gyóni Géza cserére felajánlott földi maradványait nem említette, s nem tért ki a Gyóni-ügyben tett egyéb lépéseire sem, v. ö. *Jungerth-Arnóthy*, 1989. 138., 192., 196–199., 269., 349–350. o.

⁶² A csere elősegítésének különféle gazdasági előnyökkel való kecsegtetése az 1920-as évektől kezdve szerepelt. *Seres*, 2005. 142., 156–157. o.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint jelenleg a korábbiaknál alkalmasabb az idő a cseréről folytatandó tárgyalások megkezdésére, minthogy a sikertelen fasiszta puccs következtében a magyar vezető körök hangulata nagyon megváltozott.

Végül talán lehetséges volna azt a kérdést is felvetni, hogy Rákosi a szovjet állampolgárság felvételét kérte, vagyis jelenleg semmiféle állampolgársága nincs. A hazája most Jugoszlávia, de ott nem ismerik el az állampolgárságát.⁶³ A Forradalom Harcosai Segítésének Nemzetközi Szervezete (MOPR) a maga részéről sorozatos lépéseket tett a francia közvélemény oldaláról jövő nyomás enyhítésére. Bizonyos sikerekkel is számolhatunk; jelenleg a magyar kormány francia orientációjú. Rákosi már 12 éve ül. Jelena Sztaszova.”⁶⁴

Sztálin elfogadta Sztaszova előterjesztését, és a diplomáciai puhatolózás megszervezését Vjacseszlav Mihajloviics Molotovra szignálta.⁶⁵ Említést érdemel, hogy a Rákosi – honvédszázlók cseréje 1940 október vége és 1941 eleje között végül is Gyóni Géza földi maradványainak hozzáadása nélkül történt meg.⁶⁶

Még korábban, a szovjet események ismerete nélkül, április 17-én ismét felröppentették a kitűzés – ezúttal május 20. tájára tervezett – hírét.⁶⁷ Ez a cikk azért érdekes, mert jól illusztrálja a helyzet kilátástalanságát és a sír megtalálását célzó naiv elképzelést: „...Gyóni hamvai hazaszállításának [...] sok nehézség állta útját, főként az, hogy Oroszországból nem sikerült megbízható értesítést kapni: Gyóni sírja fellelhető-e még? Ebben a tekintetben ma is teljes a bizonytalanság, az orosz hatóságok fölvilágosítást adni nem tudnak, viszont Gyóni sírját megtalálni csak úgy lehet, ha ezt a munkát olyan valaki vállalja, aki Gyóni eltemetésének körülményeivel tisztában van. Ilyen ember Mészáros Vilmos dr. győri ügyvéd, a jeles poéta, aki mint Gyóni hadifogoly társa és még Przemislyből barátja, jelen volt a temetésen. Ezért a Gyóni Géza-társaság őt bízta meg, hogy menjen ki Oroszországba Tiry Gyulával, a fővárosi temetkezési üzem igazgatójával és gondoskodjanak Gyóni hamvainak hazaszállításáról. Tény, hogy a nagy költőt a Krasznnojarszkban eltemetett hadifoglyok emlékére a hadifogoly-tisztikar által gránitkövekből rakott piramis környékén temették el. Ha ez a piramis még megvan, ami valószínű, akkor már remélhetőleg nem lesz nehéz Gyóni hamvaira rátalálni. Gyóni derekára egyébként kezdőbetűivel ellátott vasövet erősítettek eltemetésekor, ez az öv kétségtelenül agnoszkálja majd Gyóni hamvait. Mészáros Vilmos dr. és Tiry Gyula május 20-ika körül indulnak útnak, egyenesen Moszkvába mennek, ahonnt Jungerth követ támogatásával indulnak a négy és fél napi expresszvonat távolságban lévő Krasznnojarszk, – Gyóni Géza meg-

⁶³ „Rákosi... annyira biztos volt a kiszabadulásában, hogy első büntetésének lejártá előtt [1934-ben] szovjet állampolgárságért és a Szovjetunióba utazásához szükséges tranzitvízum kiadásáért folyamodott a szovjet hatóságokhoz”, s a kérelmét 1934. április 25-én el is fogadták. *Seres*, 2005. 152. o.

⁶⁴ A levél jelzete: АПФФ. ф. 45. он. 1. ф. 805. л. 9. Írógéppel írva, autográf aláírással.

⁶⁵ Sztaszova levelére ceruzával írta rá a határozatát: „Molotovnak. Talán az NKID-t [Народный Комиссариат Иностранных Дел = Külügyi Népbiztosság] kellene megbízni a magyar vezető körök kipuhatolásával. Sztálin”. Lejjebb az NKID vezetőjének véleménye: „Mellette – Molotov.”

⁶⁶ Az életfogytiglant jelentő 20 évre ítélt Rákosi büntetésének a háromnegyed része 1940. október 25-én járt le, feltételes szabadlábra bocsátása pedig 29-én kelt. November 2-án lépte át a magyar–szovjet határt, a zászlók visszaadásáról szóló szovjet döntés viszont a magyar sajtóban 1941. január 10-én jelent meg. *Seres*, 2005. 158., 170–171., 176–177. o. Seres Attila rámutatott, hogy a cserét nem lehet egyoldalú szovjet gesztusnak tekinteni, „mert szovjet részről soha, semmilyen körülmények között nem merült fel, hogy a honvédszázlókát önként és egyoldalúan visszaszolgáltassák Magyarországnak, ez a lehetőség mindig is a Rákosi-ügy függvénye maradt, a szovjet dokumentumok kizárólag Rákosi személyével összefüggésben beszélnek erről. Emellett a magyar kormánynak Rákosi fejéért kitalált »előnyök« elképesztően széles palettája mutatja, hogy a csereakció lebonyolításának egész történetében valójában Rákosi személye játszotta a főszerepet és nem a honvédszázlók, amelyek csupán az egyik lehetséges »csereobjektum« szerepében statisztáltak.” *Seres*, 2005. 176. o. A magyarországi gyűjtés országos kiterjedését mérlegelve, pillanatnyilag aktuális további csereobjektum-ötlet lehetett 1937-ben Gyóni Géza talán ez okból megkeresett földi maradványainak a zászlókhoz fontolgatott ráadása. Elhagyásának oka előttem ismeretlen maradt, de akár a sír váratlan azonosíthatatlanná válása is közbejehetett, v. ö. alább Göncöl Nagy Gábor elbeszélését, ill. a Magyar Királyi Képviselőt 1941. április 3-i szóbeli jegyzékéhez fűzött kommentáromat.

⁶⁷ V. ö. az 50. jegyzettel.

porladt, hazakivánczó hamvai felé. Azért sietős mostmár a dolog, mert azt akarják, hogy a holttest a 20 éves halálozási évfordulón Budapesten legyen.”⁶⁸ Az évforduló előtt öt nappal azonban a hírek ismét az út elhalasztásáról tudósítottak.⁶⁹

A Gyóni Társaság elnökségét – amint arról Balogh István, a sírra vonatkozó korábbi (általában megtalált és fel nem lett forrású) híresztelések hasznos áttekintését is mellékelve, költői cikornyás emelkedettséggel beszámolt – a szovjet fél szeptember 20-án értesítette a sírhely megtalálásáról. A cikknek a bevezető ömlengést követő mintegy háromnegyede megérdemli a közlést:

„A legnagyobb bizonytalanság uralkodott idáig Gyóni Géza sírja fölött. 1917. június 25-én halt meg a nagy költő s ép 20 esztendeje annak, hogy pozitív hír nem érkezett felőle. Személyes fáradásaim, a Gyóni Géza Irodalmi Társaság tagjainak lelkes ügybuzgalma, minden hiábavalónak bizonyult; semmi kézzelfogható hírt nem kaptunk a Gyóni sírról. 1922-ben hazatért hadifoglyok azt bizonyították, hogy a fakereszt eltűnt a rettentő szibériai telek kályháiban; helyette azonban a magyarság kegyelete vaskeresztet állított a Gyóni-sírra. A hantot pedig alacsony vasráccsal vették körül.⁷⁰ Későbbi hírek arról számoltak be, hogy egy volt magyar hadifogoly orosz felesége kislányával együtt, Krasznnojarszkba utazott vissza szülei látogatására és a derék orosz nő leánykája »nem egy szál, hanem egész öl virágot helyezett« el a költő megtalált és karban tartott sírján.⁷¹ Ezek után már csak Hiób-hírek járták. Cikkük jelentek meg arról, hogy a sírt és az egész temetőt szovjet-harcok folytán szétgránátózták, rajvonalak kígyózó dekkungjai szeltek keresztül-kasul. A költő hamvait a mélyre csapó gránátölcserék elporlasztották. Csontjait a szélvihar szerteszórta. Még a Tiszti Temető közepén emelkedő Denkmál se maradt meg, mint ellenséges támpontot fundamentumostul szétbombázták; a sírok fölött elhelyezett köveket fedezéknek használták.⁷² Újabb rémhír terjengett. Minél mélyebbre ásta bele magát a Gyóni Társaság a Hamvak hazahozatali mozgalmába, annál rettentőbb hírek kerengtek. Felszántották Krasznnojarszkban a hadifoglyok temetőjét.⁷³ – De nemcsak Krasznnojarszkban, a legtöbb fogolytemetőnek az lett a sorsa, hogy a planírozott területek hűmúszos talaját ekevas alá fogta a profán kegyelet s eltűntek a föld színéről. A föld, a teremtés minden eleme összeesküdni látszott a hamvak ellen. Társaság nem nyugodott. Tovább firtatta a dolgot. Most aztán újabb rémhír terjedt. Elmosta a Krasznnojarszk-gorodoki temetőt a Jeniszei hőmpölygő tavaszi áradása. Zajgó jégtáblák letarolták a hantokat, tavakat kotortak a sírgödörökből [...] s tavaszi tócsák tükörlapjaiban gyönyörködött a végtelen égbolt holdja, csillagja. Mikor visszahúzódott a Jeniszej iszapos árja: a megtalált csontokat hivatalosan szedették össze és spódium-gyárak műtrágyája, csontlisztje lett. Amit meg eltemetett az iszap, azt nincs ember a földön, aki össze tudná szedni [...]. Még ez sem volt elég. Ha sikerülne is exhumálni a költő hamvait: a szovjetkormány nem engedi a Bizottságot Krasznnojarszkba. Ő maga: hivatalosan elvégzi ezt a funkciót, Moszkvába hozza, ott átadja a kiküldötteknek. Erre aztán megindult a lavina: »Idegen csontokat« fognak valamely falu szélén összekaparni és azzal világirodalmi botrányt kever föl a Gyóni Társaság. Napról napra borzongatóbb hírek jöttek Társaság elnökségéhez. Magam, aki személyesen ismerem a terepet, hazamentettem a kéziratokat és reliquiákat, meghánytam-vetettem a híreket, s bizony hol rémüldözve, hol hitetlen Tamásként állva, elernyedve, majd nekigyürközve, elkedvetlenedve, majd újra lelkesedve, eleinte magamra hagyatva 1930-ig egyedül, Társasággal 1930-tól folytattam a munkát.

1937 szeptember 20-án az eddigi vérvesztő eredménytelenségek után az a rendkívül felvillanyozó és meglepő hír érkezett hivatalos helyről, hivatalos úton Moszkvából Elnökséghez, hogy a

⁶⁸ Gyóni-társaság, 1937.

⁶⁹ „...e héten pénteken ismét szomorú évforduló köszönt ránk: Gyóni Géza halálának huszadik évfordulója. A költő ... két évtizede hunyt el a krasznnojarszki fogolytáborban. Teste még mindig ott pihen, de talán a közeljövőben sor kerül arra is, hogy hazahozzák és magyar földben helyezzék örök nyugalomra.” Husz évvel ezelőtt, 1937.

⁷⁰ Forrását nem találtam meg, v. ö. Balogh, 1937. 8. o.

⁷¹ Forrását nem találtam meg, v. ö. Balogh, 1937. 8. o.

⁷² Forrásait nem találtam meg, v. ö. Balogh, 1937. 8. o.

⁷³ Hasonlóképpen a később megjelent S. F. 1938.

»Moszkvai Külügyi Népbiztosság« intézkedése folytán a krasnojarszki tiszti temetőben a hivatalos hatóságok identifikálták Gyóni Géza sírját. Öccse: Mihály főhadnagyét azonban nem találják. A Szovjetkormány az exhumálás lebonyolításával kapcsolatban még jelentős kedvezményt is helyezett kilátásba. Eddig szól a hivatalos jelentés.

Megtalálták tehát a »világháború Petőfije,« a rettenetes harcok Tyrteuszának legendák kódébe veszett sírját. »Vén varjú kopog szikkadt koponyámon« – mondta Gyóni Géza. A kopogás szívünk lüktető burkán dübörög s megborzongató örömmel, Poe Edgáros extázissal vetjük világga: megtalálták Gyóni sírját. Ezek után a Hamvak hazahozatalának kérdése már pénzkérdés és technikai lebonyolítás. Ha Isten velünk, senki ellenünk!⁷⁴

A bejelentésben a későbbi, kedvezményes exhumálásra történő utalás az identifikáció részleteinek ismerete nélkül azt sejteti, hogy az azonosítás csupán valamiféle terepszemlén, s nem a vasabroncos csontváz feltárásán alapult, tehát az eredménye megkérdőjelezhető.

Az elkövetkezett 1938-as esztendő azonban minden bizonnyal a keserű csalódás éve volt, noha az exhumálási engedély és a kivitelezéséhez szükségesnek vélt pénz birtokában már-már elhárulni látszott minden akadály. Mégis, az év a korábban említett félkarú Kovács Ferenc beszámolójával kezdődött, aki szintén a vasabroncos csontváz megtalálhatóságában bizakodott, bár a temetővel és a sírral kapcsolatos szóbeszédnek elbizonytalanították. „Amikor én 1927-ben elkerültem Krasnojarszkból Novo-Szibirszkbe – mesélte márciusban –, akkor a magyar hadifogolytemető még gondozott állapotban volt. Azóta úgy hallottam a szibériai magyaroktól [!], hogy senki sem gondozza többé a magyar foglyok sírját. Pedig azelőtt minden június 15-én nyilvános gyászünnepséget rendeztünk a halott költő sírjánál. A szibirjások a tél kegyetlen nyomorúságában feltűzeltek a fejfákat és kereszteteket, semmi jelt nem hagytak a sírokon [...].⁷⁵ Amíg én ott voltam, addig a sír gondozás alatt állott. Hogy azóta [1927 óta] mi történt a temetővel, azt nem tudom. Hallottam néha a novoszibirszki traktorgyárban kósza híreket, hogy ekevas alá fogták a krasnojarszki fogolytemetőt. Beszéltek arról is, hogy a Jeniszei folyó tavaszi áradása dúlta fel a sírokat és az áradás visszahúzó-dása után a szovjet csontlisztte öröltette az összeszedett csontokat. Ámde bajosan lehet tudni, hogy mi igaz ezekből a szóbeszédkekből. Ahogy én tudom, hiteles alapja egyiknek sincsen.”⁷⁶ Amennyiben Kovács visszaemlékezését a moszkvaiak 1937-beli, eredményes azonosító terepszemléje elé keltezzük, akkor rossz hírei valóban nem lehettek hitelesek. Jelentkezett azonban egy új szemtanú, a 23 évi távollét után „a napokban” hazatért Göncöl Nagy Gábor sóvári (Eperjes/Prešov-Solivar) asztalos, aki a sír újabb elpusztításáról számolt be igen életszerű módon egy október 5-én megjelent cikkben: „Krasnojarszk városában huszan éltünk volt magyar katonák. Különféle ipari műhelyekben nehéz munkával kerestük a kenyerünket. Minthogy nem vettük fel a szovjetállampolgárságot, az oroszok semmiféle jogban nem részesítettek, csak kihasználtak bennünket. Sokat szenvedtünk a városban visszamaradt nyolc cseh katonától. Ezek beléptek a bolsevik pártba, nagy hatalomra tettek szert és minket állandóan zaklattak [...]. Mi magyarok minden héten kimentünk az egykori rabtemetőbe és meglátogattuk Gyóni nyugvóhelyét. A régi sírkert ma a teljes pusztulás képét mutatja. Kopár, sivár területté változott át. Szerre a Jeniszej áradásaiból piszkos mocsarak maradtak vissza, amelyekben a sírúregekből kimosott emberi csontok uszálnak. Itt augusztusban Gyóni sírdombja még épségben állott. Amikor azonban szeptember nyolcadikán kimentünk a temetőbe: a költő sírját teljesen feldúlva találtuk. A csehek ugyanis a Csehszlovákiából érkező nyugtalanító hírek hatása alatt egyik éjszaka csákányokkal vonultak ki a temetőbe és Gyóni sírdombját szétverték. A keletkezett romhalmazba karót szúrtak, reája nagy papírlapot függesztettek, amelyre ráírták Gyóni egykori híres versét:

⁷⁴ Balogh, 1937. Kevesebb költőiséggel, de lényegében azonosan a később megjelent *S. F.* 1938. Az utóbbi két jegyzetben történt utalás alapján *S. F.* 1938. úgy lehetett Balogh István cikkének forrása, hogyha az az 1937. október–novemberi jelzeténél később, 1938. március 13-a után jelent meg és a félkarú Kovács Ferenc elbeszélésének kivonatát Balogh akár még korrektúrában csatolhatta. Balogh tagoltabb tördelésű szövegét azért vontam össze három kétszere, hogy a lényegyet jelentő második egység a legjobban kiemelkedjen.

⁷⁵ Itt következett a vasabroncos temetés leírása, lásd a 13. jegyzetet.

⁷⁶ *S. F.* 1938.

Hej csahos cselákok
Bizony eladtátok
Az édes anyátok ...

Miattatok hervadt
Kurucok virága
Megyünk már, mennünk kell
Szomorú rabságba ...⁷⁷

A vers alatt otromba betűkkel ezeket a szavakat lehetett olvasni: »E vers miatt ítélte halálra SIROVY elvtárs a gazmagyar firkászt...«⁷⁸ Mi magyarok sírva néztük a lelketlen pusztítást és vissza akartuk állítani Gyóni sírdombját, de vörös katonák jelentek meg és bennünket onnan elűztek...»⁷⁹ Amennyiben az említett hónapnevek az 1938. évre vonatkoztak, akkor a sajnálatos események a moszkvaiak (1936?)–1937. évi terepszemléje alkalmával felújított, sírjel említése nélküli Gyóni-sírdomb 1938-beli újabb (ezúttal végleges?) pusztulását jelenthették. Nem véletlen, hogy ismét feltámadt a kétség a hamvak hazahozatala ügyében,⁸⁰ ezért egy újságíró még karácsony előtt a Gyóni Géza Társaságnak az elmúlt év legfontosabb bejelentését tevő elnökét, Balogh Istvánt szólaltatta meg, aki bevezetőjében arra utalt, hogy „Gyóni Géza hamvainak hazahozatalát eddig kizárólag külpolitikai okok gátolták. A hazaszállítással kapcsolatos tervek [rémhírek? – K. L.] nem egyebek, mint a jóindulatú tudatlanság termékei”, s beszámolóját a helyzet ismertetésével és az optimista reménykedésével folytatta: „Gyóni Gézát öccséhez, a Vojenni Gorodok temetőjében egymás mellé temették. A temető magas domboldalon van; olyan magasan, hogy a Jenisszei áradása közel sem érhet hozzá. Az tény, hogy Krasznnojarszkban rendkívül hideg a tél. A fejfákat azonban nem tüzelhették el, mivel a Gyóni-testvérpárnak külön masszív sírkeresztet állított a hadifogolykegyelet. Pontos tudomásunk van arról is, hogy a kintlévő magyar hadifoglyok, sőt a szibíriájok

⁷⁷ Az 1915-ben a várban írt II. számú *Przemysl* című vers 10–16. sora; a 11. sor helyesen: „Bizony eladnátok” *Gyóni*, 1944. 251–252. o.

⁷⁸ Sirovy „elvtárs”, azaz Jan Sirovový (1888–1970) „egyik szeme bekötvé, fekete kötéssel. Zizka Jan huszszita vezérrel szokták és szerették összehasonlítani ezt az akkor talán 35 éves fiatal embert, aki közkatonaként vonult be és civilben otthon utazó volt. Sirovy a druzsinában résztvevett annak felállítására után azonnal. Zborovnál Gajdával együtt csapatvezető, majd a 2. ezredben lesz hadnagy. 1918 márciusában hadnagyként parancsnoka a 2. ezrednek, s így vezetőszerephez jut. 1918 augusztus 28-án mint generális főparancsnoka lesz a légiónak. Hazatérése után hadügyminiszter és később a cseh generálistáb főnöke, majd 1933 végén a cseh hadsereg főfelügyelője.” *Lévai*, 1934. II. 113. o., valamint 42., 88., 92. o., v. ö. *Tarcsali dell'Adami*, 1925. 232. o. Csehszlovákiában 1945-ben 20 évi börtönrre ítélték Sirovýt, 1960-ban amnesztiával szabadult, s 1970-ben Prágában hunyt el.

A Sirovóy-hozta halálos ítélet talán arra a krasznnojarszki véres augusztus elsejeként emlegetett felkelésre utalt, amikor 1919. július 31-én az orosz és cseh fegyérgárdisták kivégezték a kolcsakista 31. ezred ellenük és a frontra szállításuk megakadályozásáért fellázadt mintegy 500 újoncát. Ezek is a Vojennij gorodok barakkjaiban laktak ugyanúgy, mint a tőlük elkülönített magyar hadifoglyok, akik kísérletet tettek a felkelők megsegítésére. A csehek kihasználták az alkalmat, és másnap a több politikai irányzat tagjait összefogó Magyar Szövetség vezetőit is kivégezték. Ezeknek „részben azért kellett meghalniuk, mert nem adták ki a kommunisztákat, akik közvetve kapcsolatban álltak a felkeléssel, részben pedig azért, mert politikailag szemben állottak a csehszlovák területi követelésekkel, és örömmel üdvözölték a Magyar Tanácsköztársaság északi hadjáratának sikerét. *Botka*, 1985. 53. o., 278. o., 109. jegyzet. A kivégzett magyarok között két közismert „firkász” is volt, Dukesz Artúr és Ludvig Kálmán. Uo. 29. o., v. ö. Hadifogoly, 1930. II. 422–426. o.

⁷⁹ *E. B.* 1938.

⁸⁰ A cikkíró azzal indította a munkáját, hogy a szükséges pénz is összegyűlt, „a bizottság is megalakult már és éppen indulófélben volt, amikor fontos külpolitikai események szóltak közbe és megakasztották a bizottság elutazását és a hamvak hazaszállítását ... Közben olyan hírek terjedtek el, hogy a Krasznnojarszkban eltemetett hadifogolyköltő sírját nem sikerült megtalálni, mivel a szibíriájok a tél rettentő hidegében feltűzeltek a krasznnojarszki hadifogolytemető fejfáit, így a Gyóni-testvérpár sírján lévő keresztet is. Más hírek szerint a Jenisszei áradása elmosta az egész fogolytemetőt, így a sírok megtalálása a lehetetlenséggel határos. Ezek a hírek biztosra vették azt, hogy a hamvak hazaszállítása minden eddigi dícséretes fáradozás ellenére is, nem fog sikerülni.” Rövidesen hazaszállítják, 1938.

maguk is, egészen a legutóbbi időkig, kegyeletes gondoskodásban részesítették a testvérpár sírját. Gyóni Géza tetemének az identifikálása nem nehéz feladat, hiszen eltemetése olyan külső körülmények között történt, amelyek a legbiztosabban lehetővé teszik az ugyanazonosság megállapítását. Ugyanis, amikor Gyóni Géza meghalt, egy hordónak a vasabroncsát húztuk a mellére, szívmagasságban. A koporsóba betettük még a bajonettjét és ezüsfogantyús botját. Valószínű az is, hogy a tetem még nincs elporladva, mert a szibériai hideg sokáig megőrzi, konzerválja a holttesteket. Azonkívül pontosan adva van Gyóni Géza magassága. A sír identifikálásában a szovjethatóságok igen előzékenyen voltak segítségünkre. A magyar külügyminisztériumon keresztül jött értesítés szerint a sír ma is épességben van, a hazaszállításnak a szovjetkormány részéről nincsen akadálya. A helyzet jelenlegi állása az, hogy a hazaszállítást, kihantolást végző bizottság útrakészen áll, a pénz a magyar nép áldozatosságából teljes összegében együtt van. Pár héten belül elindul a követség és biztosra vesszük, hogy három hónap leforgása alatt magyar földben nyugosznak a »világháború Petőfi-jének« hamvai.⁸¹ Balogh optimista nyilatkozata teljesen elhibázott volt, kezdve a pár héten belül – 1939 januárjában? – elinduló, a szibériai télben az exhumálást lebonyolító és a bürokratikus-diplomáciai követelményeket teljesítő bizottság márciusi eredményes hazatérésének reményével. Emellett éppen a sírjelekre vonatkozó állításai nem voltak meggyőzők, hiszen mindenféle fa sírkereszt eltűzhető, másrészt az utóbbi híradások sírjelről egyáltalán nem, csupán sírdombról (nagyobb sírhantról?) szóltak, igaz, az említés elmaradása sem jelenthette egyértelműen azok hiányát is. Balogh, egyoldalúan, csupán a helybéliek sírgondozó kegyeletét említette, s nem szólt a pusztításokról elterjedt hírekről, nyilvánvalóan azért, mert maga sem rendelkezett hiteles információkkal. Hasznos volt ugyan a részéről a költő „sírmellékleteinek” több tárgyra kitérő felsorolása, de azt nem szabad elfelejteni, hogy azok csak a már megtalált és feltárt sírban szolgálhattak az azonosítás vitathatatlan bizonyítékául.

1939 közepén még egy összefoglaló, s a véletlen következtében szinte témazáró írás jelent meg, amelyből kiviláglótt némi remény, hogy a nemzetközi feszültség fokozódása ellenére az akció még megvalósulhat. Úgy tervezték, hogy „a szibériai exhumálást és hazaszállítást a Székesfevárosi Temetkezési Üzem fogja lebonyolítani, ahol már elkészítették az ólommal bélelt magyar fakoporsót, amely a költő hamvait majdnem magába fogadja.”⁸² A cikkíró, Elek Béla, a következőkben az addigi diplomáciai tárgyalásokat tekintette át,⁸³ s fejtegetéseit azzal a szomorú ténnyel zárta, hogy „az ily módon előkészített terv megvalósítása újabb a diplomáciai viszony felbomlása miatt megszakadt.”⁸⁴ Azóta a Gyóni-kultusz hívei leginkább azon buzgólkodhatnak, hogy a költő

⁸¹ Rövidesen hazaszállítják, 1938.

⁸² E. B. 1939. Dupla cinkoporsót említett *Kenessey*, 1939., lásd alább. A temetkezési üzem vezetőjének a már két évvel korábban is tervezett úton való részvételéről Gyóni-társaság, 1937.

⁸³ „A kegyeletes ügyben a külügyminisztérium engedélyével már lefolytak a nemzetközi tárgyalások. A szovjetkormány sokáig ellenezte a hamvak hazaszállítását. Okul a babonás szibirjakok életfelfogását hozta fel, akik minden erejükkel megakadályozzák, hogy határaikon halott embert vigyenek keresztül. Azt tartják, hogy ily esetben a jég elveri termésüket. Amikor évekkal ezelőtt [1935-ben] a diplomáciai összeköttetés Magyarország és Szovjetország között helyre állott, Jungerth[-Arnóthy] Mihály moszkvai követnek hosszas tárgyalások után sikerült a szovjetkormányt addigi merev álláspontjának megváltoztatására reábírní. A moszkvai kormány – mint Bekszadián Alekszej [helyesen: Alekszandr Artyemjevics Bekszadjan] volt budapesti szovjetkövet hivatalosan közölte – a Gyóni-hamvak kihantolásába és elszállításába beleegyezett. A terv megvalósítását azonban ez ideig az ázsiai zűrzavaros viszonyok késleltették és végrehajtását későbbi időre halasztották. A lefolytatott nemzetközi eljárás során legnagyobb érdeklődésre számíthatnak a varsói tárgyalások, amelyek a lengyel nemzet barátságát jellegzetesen tükrözik vissza. A lengyel kormány lelkesedéssel karolta fel a kegyeletes magyar újjet. Kimondotta, hogy a magyar Gyónit Lengyelország hősi halottjának tekinti. Elhatározta, hogy a majdan lengyel földre érkező koporsóját díszes katonai kísérettel szállítja az országon keresztül Przemysl váráig, ahol felravatalozzák és mellette magyar–lengyel gyászünnepeket rendeznek.” E. B. 1939.

⁸⁴ Amikor Magyarország bejelentette, hogy a közeljövőben csatlakozik az antikomintern paktumhoz, 1939. február 2-án a szovjet kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatot, s Jungerth-Arnóthy Mihály követ 5-én már el is hagyta Moszkvát. Az augusztus 23-i német–szovjet megemteténi szerződés nyomán német sürgésre szeptember 30-tól Kristóffy József követ (v. ö. *Seres*, 2005a. 239. o., 114. jegyzet) irányításával újra létrejött a kapcsolat, amely a Szovjetunió német megtámadását követően, 1941. június 24-én szűnt meg. A buda-

sírjának mai állapotáról hiteles adatokat szerezzenek.” Nos, a cikk következő szakasza semmi újdonságot nem hozott, mert csupán a korábbiakat ismételte, konkrét adatokat pedig egyáltalán nem tartalmazott: „Megbízható szibériai levelekből már megállapították, hogy Gyóni sírdombja a krasznnojarszki rabtemetőben ma is épségben áll és így exhumálása elé nehézségek nem gördülnek. Megtudták azt is, hogy a poéta testvéröccsének, Achim Mihály honvédfőhadnagynak szomszédos nyugvóhelyét a lepergett huszonhét esztendő alatt a föld – elnyelte.⁸⁵ Minthogy azonban a hazatért hadifoglyoknak a krasznnojarszki temetőről pontos térkép áll rendelkezésükre, megvan a remény, hogy Achim főhadnagy földi maradványait is meg fogják találni.”⁸⁶ A cikk végén azonban kiderült, hogy a többéynyí halogatás valójában annyira megölte ezt a reményt, hogy addig nem látott, irracionális megoldási ötlet is felmerült: „A hazaszállítás megrekedt problémája körül utóbb új terv merült fel. Mióta ugyanis Magyarország és Szovjetországnak között a diplomáciai összeköttetés megszakadt, orosz földön a magyarok védelmét a japán követségek vették át. Azóta illetékes körökben tapasztalják, hogy a japánok – akik a[z első] világháború alatt is ott rekedt hadifoglyaikat jelentősen támogatták – most is megértéssel látják el az embervédelmet. Az általánosan ismert japán szimpátia vetette fel most azt a gondolatot, hogy a Gyóni-hamvakat japán intervencióval kíséreljék meg hazaszállítani. Ez irányban most folynak a tárgyalások, amelyeknek sikerében a Gyóni-kultusz hívei erősen bíznak.”⁸⁷ Nem sokkal E. B. cikkének megjelenését követően a Gyóni Társaság elhite és forrásértékűnek tekintette a Barátosi Lénárth Lajos által kitalált szibériai Petőfi-legendát,⁸⁸ s a Gyóni-sír „meglátogatásának és kihantolásának problémájával” foglalkozó tagjai elhatározták, hogy „ezt a kegyeletes akciót a Petőfi Társaság bevonásával”⁸⁹ [összekapcsolják] azaz, hogy Petőfinek hír szerint megtalált sírját is [meglátogassák].” Amennyiben pedig az ő jellegzetes farkasfogát az exhumálásakor megtalálják, „úgy Gyónival Petőfi földi maradványait is haza [fogják] hozni.”⁹⁰ Újságírói kérdésre a közös vállalkozás tervét Balogh István, a Gyóni Társaság elnöke megerősítette. Beszámolt a szükséges pénzösszeg összegyűltéről,⁹¹ s így folytatta: „Minden előkészület megtörtént, már a dupla cinkoporsó is elkészült, amely a hamvakat befogadja majd. Jungerth[-Arnóthy] Mihály volt szovjetországi követünk még moszkvai tartózkodása idején interveniált az engedély megszervezése ügyében és az orosz hatóságok részéről megszerezte a hozzájárulást, hogy semmiféle akadályt nem támasztanak Gyóni hazahozatalánál. A válságos világpolitikai helyzet azonban még némi várakozást tesz szükségessé.”⁹² Kenessey Péter cikke augusztus 9-én jelent meg, és három hét múlva, szeptember 1-jén kitört a második világháború, egyszer s mindenkorra véget vetve az egyezkedéseknek.

pesti szovjet követ 1939. december 1. és 1941. július 23. között Nyikolaj Ivanovics Saronov volt. *Pritz*, 1995. 90–91. o.; *Seres*, 2005a. 243. o., 126. jegyzet.

⁸⁵ Nem szabad arról megfeledkezni, hogy mindkét testvér sírja azonos kivitelű volt: sírhantba állított fake-reszt, vagyis semmi sem indokolta teljesen eltérő sorsukat. Ha az öccsét nyomtalanul elenyészett, ugyan hol és milyen hitelességgel rekonstruálták időnként a bátyját?

⁸⁶ Elek jószándékú megjegyzése naiv hozzáemértésről tanúskodott, hiszen fel sem vetette, hogy a hazatért foglyok térképe mikor készült, s egyáltalán összevethető maradt-e a közben megváltozott krasznnojarszki helyzettel. Egyébként, ha Géza sírját a vakhit szerint könnyen megtalálták volna, akkor Mihály sírját nem kellett volna többé keresni, hanem a szokványos régész módszerrel elég lett volna az előbbtől jobbra megfelelő méretű felületen az altalajig leásni, és annak lapátal végzett felszíni megnyesésével az utóbbi sírfoltját láthatóvá tenni.

⁸⁷ *E. B.* 1939.

⁸⁸ Erről *Kovács*, 2003. 30–79. o. (különösen 70. o.).

⁸⁹ A Gyóni Társaság elnöke, Balogh István ez ügyben levélben vette fel a kapcsolatot a Petőfi Társaság elnökével, dr. Császár Elemér egyetemi tanárral. *Kenessey*, 1939. Kenessey Péter cikkét a barguzini szenzáció idején újraközölték, a Balogh István-interjú Gyónira vonatkozó utolsó három bekezdésének elhagyásával. *Kenessey*, 1989.

⁹⁰ Gyóni, 1939.

⁹¹ *Kenessey*, 1939.; lásd az 51. jegyzetben.

⁹² *Kenessey*, 1939.

A Fábíán-féle bibliográfiára támaszkodó adatgyűjtésem szerint 1939 után már nem történt hivatalos magyar lépés a Gyóni-ügyben, pontosabban, ha igen, annak nem maradt (vagy esetleg lap-pang) a sajtóbeli nyoma. Seres Attila adatgyűjtése nyomán azonban ez a vélemény helyesbítésre szorul, hiszen a hivatalos kapcsolatok fenntartása 1941-ig követhetővé vált.

1940. október 5-én a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai Osztályának Gyóni Gézát illetően már tájékoztatlanná vált vezetőhelyettese érdeklődött az intézmény irattárának vezetőjétől:

„NKID	Nagyon sürgős
Szolgálati jegyzék	Titkosan
Zjabkin et.-nak, az NKID Politikai levéltára vezetőjének	№ 1228/ЦЕ
1940. október 5.	

1935-ben a Szovjetunió és Magyarország megbízottjai megvitatták Rákosi Mátyás et. szovjet átadásának kérdését. A magyarok az oroszok által 1848–49-ben Magyarországon zsákmányolt zászlókat kérték cserébe, s amint azt a megbeszélések néhány résztvevője tanúsítja, a magyarok továbbá még egy a hazájukban megbecsült s a Szovjetunió területén, úgy tűnik, Szibériában eltemetett személy hamvainak átadását is kérték.

Kérjük, ellenőrizték az iratokat és adjanak felvilágosítást arról, hogy kinek a hamvairól volt szó, és miféle sír az, amely a magyarokat érdekli?

A Külügyi Népbiztosság Közép-Európai Osztályának vezetőhelyettese Garmas felelős referens Jakovlev”⁹³

Nagyon tiszteletreméltó, hogy még a második világháború harmadik évében sem feledkezett meg a magyar diplomácia a Gyóni-ügy befejezetlenségéről, amit a moszkvai magyar követségnek a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságához intézett szóbeli jegyzéke bizonyít:

„Magyar Királyi Képviselőt	
Moszkva	Szóbeli jegyzék
Az NKID-nek	№ 83/1941

A Magyar Királyi Képviselőnek már volt szerencséje az NKID szíves segítségéhez fordulni a Szovjet-Oroszországban elhunyt Gyóni testvérek maradványai hazaszállításának kérdésében. A Gyóni testvéreket, kik közül Géza nagyon ismert magyar költő volt, a krasznnojarszki katonai temetőben temették el a katonai tábor mellett.

A Magyar Királyi Képviselőnek, kormányra rendelkezése alapján, van szerencséje a Gyóni testvérek maradványai hazaszállításának kérdését újfólag felvetni. Bátorodik mindenekelőtt arra kérni a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék a tudomására hozni, alkalmasnak találja-e a szovjet kormány a jelen időpontot a fent nevezett maradványok hazaszállítására. Kedvező esetben a következő kérdéseket szükséges megválaszolni: milyen intézkedéseket kell elfogadni magyar oldalról a hazaszállítás végrehajtásához, milyen forrásoknak kell ehhez megfelelnie, végül a szállítási problémák kérdését.

Tekintettel arra, hogy a Gyóni Géza Irodalmi Társaság rendelkezésére álló, a hazaszállítás kivitelezésére magyar oldalról szolgáló alap nem jelentős,⁹⁴ a Magyar Királyi Képviselő bátorodik arra kérni a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék közölni, e kérdés különleges jellegre való tekintettel nem lehetséges-e tarifacsökkentést kapni a nevezett maradványok hazaszállításánál, és ez esetben azt is közölni, hogy mekkorák lennének a szállítási költségek a szovjet területen.

Várakozó álláspontján a Magyar Királyi Képviselőnek, kormányra rendelkezése alapján, van szerencséje megkérni a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék kapcsolatba lépni az illetékes hatóságokkal, hogy megtegyék a szükséges lépéseket azért, hogy a sír helyét meg lehessen határozni és jelölni oly módon, hogy a maradványok hazaszállítását követően, a későbbiekben is fel lehessen keresni.

⁹³ АВП РФ, ф. 077. оп. 20. п. 109. л. 4. л. 33. (saját fordításomban).

⁹⁴ „Фонды ... являются незначительными” – Lehetséges, hogy az exhumálni óhajtók Magyarországon mindvégig túlértékelték az összegyűjtött pénzalap nagyságát, amelyet a moszkvai követség bizonyára reálisabban mértékel, s ami a korábbi kísérletek meghiúsulásának eddig figyelembe nem vett, lényeges oka lehetett!

Még azt is célszerű megjegyezni, hogy a Gyóni Géza Irodalmi Társaság két tagját szándékozik elküldeni Krasznnojarszkba, hogy a szovjet hatóságokkal együttműködve vegyen részt a sír feltárásának munkájában. Ennek következtében a Magyar Királyi Képviselet arra kéri a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék vele közölni, milyen speciális dokumentumok szükségesek e kiutazáshoz és az együttműködéshez a sír feltárásának és a maradványok hazaszállításának munkájában.

A fentieket a tisztelt NKID tudomására hozva, és köszönetét előre is kifejezve, a Magyar Királyi Képviselet él az alkalommal, hogy ismételten kinyilvánítsa őszinte nagyrabecsülését.

Moszkva, 1941. április 3.

Fordítás francia nyelvből

Fordította: Szergejev⁹⁵

Amennyiben tehát feltételezzük, hogy Gyóni földi maradványai ügyében a világháború kitörése előtti pillanatokban a magyar hivatalos diplomácia moszkvai képviselői még a Gyóni Géza Társaság vezetőinél is több és megbízhatóbb információval rendelkeztek, akkor a magyar nyilatkozatokban megjelent összes addigi állításnak ellentmondó helyzet a következőképpen választható: még 1941-ben sem volt meg az exhumálás teljes – utazási, tartózkodási, feltárási és szállítási – költsége, nem volt reálisan meghatározva a sír(ok) helye, s a kiutazni szándékozók vagy nem voltak a birtokában – vagy időközben elavultak – személyes hivatalos dokumentumaik. Mindez érthetővé teszi, hogy az engedély 1935. március 11-én történt kiadásától a szovjet fél akár csak propagandacélú, akár némi jóindulatú támogatását mindvégig feltételezve, miért nem került sor a tervezett exhumálásra.⁹⁶

Minderről itthon aligha tudtak, ezért egy 1941 augusztusában megjelent, a témakörben utolsónak talált cikkben már csupán az a jámboran makacs óhaj mutatkozott meg, hogy a mindaddig csalódást keltő idegen segítség helyett következetes magyar megoldás születessen: Gyón „falu néhány hét óta gyűjtési akciót kezdett. Egyszerű parasztemberek adományaiból akarják hazahozatni a költő földi maradványait. Ha a magyar csapatoknak nem sikerül a krasznnojarszki sírhelyéig eljutni [!], akkor szobrot állítanak Gyóni Gézának.”⁹⁷

Ez az elszomorítóan naiv, másrészt paraszti racionalitású ötlet zárta a költő földi maradványainak oroszországi exhumálására és magyar földre juttatására való, több-kevesebb realitással bíró kísérleteket. A téma ezt követően három évtizedig lekerült a napirendről.

3. 1972–2007. A sír végleges sorsa

A Gyónt 3. kerületéknél 1966-ban magába olvasztó Dabas nagyközség⁹⁸ 1970-ben ünnepelte alakulásának 700. évfordulóját, s az ünnepségorozat keretében megemlékeztek a település kiváló fiáról, Gyóni Gézáról is, sőt 1984-re, a költő születésének centenáriumára, emlékkiállítás is terveztek. Ennek előkészületeknél megkísérelték a földi maradványainak hazahozatalát, s ez ügyben Czeróczi András tanácselnök levélben kért segítséget a krasznnojarszki városi tanács elnökétől a sír ottani felkutatásához. A levélhez két fényképet is mellékelte: „Az egyik Gyóni Géza temetéséről készült 1917. június 25-én [27-én!], a másik pedig a város határában felállított hadifogolytábor temetőjében nyughelyét ábrázolja. Jól olvasható a képen a sírfelirat: »Itt nyugszik Áchim Géza zászlós,« és mellette, másik fejfán, Áchim Mihály főhadnagy, a testvérbátyja [-öccse] neve olvasható.”⁹⁹ További adatok híján tehát egyelőre csak az a valószínű, hogy az első kép N. A. Sapiro felvétele lehetett, a másik pedig talán a Reschner-féle helyzetet ábrázolhatta. (V. ö. 3–4/a-b. kép.)

⁹⁵ АБП РФ, ф. 077. оп. 18. п. 8. д. 1. л. 92–93. (saját fordításomban).

⁹⁶ A korabeli szovjet viszonyokat jól ismerő Seres Attilának is az volt a dokumentumok alapján kialakult véleménye, hogy mivel a szovjet hivatalos szervek, nevezetesen a legfőbb párt- és állami döntéshozó szerv, a Politbüro már 1935 márciusában engedélyezte a földi maradványok hazahozatalát, az egész ügy a magyar körülményeken bukkott meg.

⁹⁷ m.–s. 1941.

⁹⁸ 1984-ben városi jogú nagyközségi, 1989-ben városi rangot kapott.

⁹⁹ Krasznnojarszkban, 1972.; Felkutatják, 1972.; Krasznnojarszkban, 1972a.; Krasznnojarszkban, 1972b.

A válaszlevél meg is érkezett, azonban a tanácsi/önkormányzati levéltárban, illetve a városi könyvtár Gyóni-gyűjteményében nem őrizték meg,¹⁰⁰ nem jutott be a Pest Megyei Levéltár állományába,¹⁰¹ sem pedig a tanácselnök hagyatékába, amely fia, Czeróczi András erdész tulajdonába került, hanem valószínű, hogy a rendszerváltozás körüli iratselejtezés áldozata lett.¹⁰² Ez annál sajnálatosabb, mert a benne írottakat később különféleképpen ismertették.

A levélváltást frissebben követő változat még felcsillantott némi reményt: „A dabasi levélre nemrég [1972. március 31. előtt] megérkezett a válasz Krasznajarszkból. Azt írja benne a városi szovjet elnöke, hogy a sírt eddig nem találták meg, de a város honismereti és történeti bizottsága tovább folytatja a kutatást. Munkájukat nehezíti, hogy az egykori hadifogolytemető nagy részét már beépítették, területét elérte a fejlődő, növekvő szibériai város.”¹⁰³

A később, csak 1984 táján megfogalmazott másik változat viszont minden reményt megsemmisített. Gyóni monográfusa, Fábíán Miklós indította el: „1970-ben ünnepelte Dabas nagyközség alakulásának 700. évfordulóját. Az ünnepségsorozat keretén belül megemlékeztek a község szülöttjéről, Gyóni Gézáról is. Ekkor tudtuk meg azt is, hogy a volt hadifogoly-temetőt Krasznajarszkból vízierőmű építése miatt ma már nem találhatjuk meg.”¹⁰⁴

Az 1980-as évek végén félbeszakadt¹⁰⁵ szibériai kapcsolatfelvételi akció háttérét és szomorú eredményét R. Takács Olga részletesebben megvilágította: „A Gyóni-kultusz helyi [azaz dabasi/gyóni] megteremtői azt – a kultusz számára központi – problémát is szeretnék volna megoldani, hogy hozzák haza Gyóni Géza hamvait [...]. (Zárójelben jegyzem meg: ebben az esetben kétségtelenül Szibériában elhunyt és eltemetett magyar költőről volt szó.)¹⁰⁶”

Hatalmas tudakozódás, engedélykérés indult meg, orosz nyelvtanárok légiója fordította a különféle orosz hatóságokhoz induló leveleket. Ambiciózus, kultúraértő rendőrtiszt [Solymosi/Solymossy Ottó¹⁰⁷] segített a különféle engedélykérés célzó munka irányításában. Mindenki számára meglehetősen ijesztő módon a horribilis összeg, amely egy ilyen művelethez kell, a különféle intézmények, társadalmi szervek, hivatalok, egyesületek, klubok és egyéni adakozók kasszájából bőségesen kikerült volna (nem úgy, mint 1935 és 1941 között), ám egy napon megjött az értesítés:¹⁰⁸ igaz, hogy sokáig háborítatlanul megvolt a fogolytábor melletti temető, de 1970-ben a krasznajarszki városi vízierőműhöz szükséges óriási víztenger elnyelte a valahai fogolytábor helyével

¹⁰⁰ Ferenczy Margit könyvtárvezető szíves közlését ezúton is megköszönöm.

¹⁰¹ Halász Csilla osztályvezető levele szerint nem került a levéltárba sem Czeróczi András személyes iratanyaga, sem a „nagyközségi tanács (tanács)-elnöki – külön kezelt – iratroszozata. A község ügyviteli iratainak 1970–1971. évi mutatókönyveiben nem szerepel bejegyzés a kérdéses levelezésre (az 1972-es hiányzik); ugyanígy nem található adat (vagy irat) a levéltár saját irattári anyagában sem.” A tájékoztatást ezúton is hálásan köszönöm.

¹⁰² Minderről Szavinovszky Gyözöné ny. magyar irodalom szakos tanárnő volt szíves tájékoztatni, akit a levelezés dokumentumainak ügye szintén foglalkoztatott.

¹⁰³ Krasznajarszkból, 1972. A levélváltásra vonatkozó rész gyakorlatilag azonosan: Felkutatják, 1972. „Ami Gyóni Géza lényéből mulandó, ott pihen a távoli Krasznajarszkból egyre szépülő városának falai alatt. Sírházak, gyárak emelkednek...” *Fábíán*, 1984a. A szibériai nagyváros lakossága 2005-ben internetes adat szerint 917 200 fő volt.

¹⁰⁴ *Fábíán*, 1984. 80. o. Sajnos Fábíán Miklós nem adta meg a kissé megváltozott, kibővült információ forrását. Lehetséges, hogy újabb levél érkezett, de ennek nincs nyoma. Fábíán irathagyatékának sorsa ismeretlen, Halász Csilla szíves tájékoztatása szerint a levéltárnak nincs tudomása róla.

¹⁰⁵ Az események idejéről Szavinovszky Gyözöné tájékoztatott.

¹⁰⁶ Nyilvánvaló utalás a barguzini Petőfi-szélhámosásra, s előzetes cáfolata Hankó Ildikó alább idézett hamis csúsztatásának.

¹⁰⁷ R. Takács Olga 2007 januári szíves közlését követően szerettem volna a rendőrtiszttel találkozni, de Ferenczy Margit információja szerint 2006-ban elhunyt.

¹⁰⁸ Kérdésemre R. Takács Olga úgy részletezte ezt a momentumot, hogy a dabasiak már a budapesti szovjet nagykövetségre jártak a különféle engedélykérés beszerzéséért, s akkor egy ottani tisztviselő közölte velük ezt a tényt, ami a további igyekezetüket értelmetlenné tette. R. Takács Olga szíves közlése, 2007 január.

együtt. Így hát a kultuszhoz szorosan hozzá tartozó zarándokút, és a nagy temetési szertartást ígérő holttest-hazahozatali akció meghiúsult.¹⁰⁹ Ez a változat jelent meg Gécs Béla cikkében is,¹¹⁰ és magam is felhasználtam a barguzini Petőfi-kérdés e sokdrangú résztémájának tárgyalásában.¹¹¹

4. Hankó Ildikó állításai Gyóni Géza halálával, sírjával és földi maradványaival kapcsolatban¹¹²

Hankó cikkének vonatkozó részletében az alábbi gondolati egységek különültek el: 1.) visszaemlékezés Gyóni halálára és temetésére, 2.) híradások a haláláról és a sírjáról, 3.) események földi maradványai hazaszállításával kapcsolatban és a magyar állam ez ügyben való tartózkodása, végezetül pedig 4.) egy meglepő bejelentés hátterec.

1.) Hankó Ildikó a visszaemlékezők sorából egyedül Szabó Vilmost részesítette figyelemben. „Szabó Vilmos dunaszentbenedeki [Bács-Kiskun m.] lakos a szibériai fogságban barakk- és szobátársa volt Gyóninak. Ő mondta el a költő halálának körülményeit. A történetet Fügedi Péter nyugalmazott tanár adta közre 1972-ben. Eszerint a költő a foglyotábor irodalmi körének vezetője volt, a szomorú hétköznapokat, ünnepeket előadásokkal próbálta elviselhetővé tenni. A katonák nagyon szerették Gyónit, népszerű ember volt. Egy napon a hazatérés reménye kezdett szertefoszlni, mert járvány ütött ki a táborban; naponta 15–20 fogoly hunyt el. Egy napon a költő is megbetegedett. Foglyotársai látogatták az elkülönített beteget. Halálakor többen is az ágyánál voltak, a szemét az említett Szabó Vilmos zárta le. Sírját délután ásták meg, közel húsz másik elhunyt katonával együtt készültek eltemetni. Mésztejet öntöttek a sírba, majd a halottakat egymásra tették a közös nyughelyre. Az egyik katona megjegyezte, hogy meg kellene jelölni Gyónit, a költőt, hiszen jeles ember volt, biztosan keresik majd. Többen valami jel után néztek és találtak is egy vasabroncsot. A derékszj helyett ezt erősítették Gyóni derekára, gondolván, hogy az idő nem eszi meg az abroncsot.”¹¹³ Hankónak tehát fogalma sem volt a Gyóni-temetés és -sír irodalmáról, mert kivételes ráérzéssel az egyetlen, biztosan hamis mesét választotta. Ez az általam fentebb összegyűjtött adatok alapján a részemről további bizonygatást nem is igényelt volna, ráadásul a helyreigazítást azonnal megtette Lévai Jenő, akinek cikkére Hankó a beszámolót közlő lap néhány héttel későbbi számában maga is rátalálhatott volna. Lévai rámutatott, hogy megjegyzéseit a tábori naplója alapján fogalmazta meg: „Tévedés az előző cikkben közölt állítás – utalt Fügedi beszámolójára –, hogy a »hazatérés szép reménye bizonytalanra fordult,« s ez a körülmény, valamint »a táborban ekkor felütött ragályos-halálos betegség« okozta volna a költő elhunytát. A kiütéses tifuszjárvány ekkor már több mint 2 éve lezajlott volt. Éppen ezért téves az a közlés is, hogy a költőt a ragály miatt tömegsírba temették.¹¹⁴ Tiszti küldöttségünk tagjaként magam is elkísértem Gyóni Gézát utolsó útjára. Díszes koporsóját imádott öccsének 3 héttel előbb frissen hantolt sírja mellé temették a jenszej-magaslati hadifogoly-temetőbe. Közel ahhoz a hatalmas köobeliszkhez, amelyet elhunyt bajtársaink emlékére a tá-

¹⁰⁹ R. Takács, 1994. 160–161. o.

¹¹⁰ 1938-ban „aligha gondolhatták a hamvak hazahozatalát szorgalmazók, hogy ez volt az utolsó lehetőség Gyóni Géza holttestének hazahozatalára. Több mint három évtized múltával vált bizonyossá: a volt hadifogoly-temetőt Krasznajarszkban a vízi erőmű építése miatt már nem találjuk meg.” Gécs, 2002.

¹¹¹ „Egyébként Gyóni Géza sírja szomorú véget ért: igaz, hogy sokáig megvolt a foglyotábor melletti temető, de 1970-ben a krasznajarszki városi vízierőműhöz szükséges víztenger elnyelte a valahai foglyotábor helyével együtt” – idéztem R. Takács fenti sorait. Ugyanitt Gyóni Géza földi maradványainak hazahozatali kísérleteiről is Kovács, 2003. 70. o.

¹¹² Az alábbiakban külön idézetek nélkül Hankó, 2006. 33. o.

¹¹³ Hankó nem szó szerint, de tartalmilag helyesen adta vissza Fügedi Péter budapesti nyugalmazott tanár beszámolóját, aki azt két további mondattal zárta: „A tömegsír aztán beföldelték. Az idő talán még nem ette meg az abroncsot, s ha a tömegsírra rátalálnának, ez már eligazító jel lehet.” A tanár 1928-ban tanított Dunaszentbenedeken, és sok estén át beszélgetett az adatközlő Szabó Vilmossal, a helyi faluház pénztárosával. A. L. 1972.

¹¹⁴ A tifuszjárványról és a tömegsírokról Lévaival egyezően, csak részletesebben Stessel Ernő számolt be, lásd a 14. jegyzetet.

borlakók összeadott pénzéből emeltettünk. A temetésről és Gyóniról szóló felvételek kópiát a hadifogságból való sikeres szökésemkor hazahoztam, és említett könyveimben le is közöltem.”¹¹⁵

2.) Amíg Hankó Ildikó fenti tévedését a bibliográfia-használat elmulasztásával¹¹⁶ lehetne megtenni, a költő halálára vonatkozó híradásokból való tudatos válogatása már a tudomány határain kívüli volt. Amikor ugyanis azt írta, hogy Gyóni „haláláról az 1917. augusztusi Irkutszkaja Zsizny és az Irkutszkaja Gazeta szépen emlékezett meg, Magyar katona-költő halála címmel,” ugyanúgy Svigel Ferencre, Petőfi Sándor iliszunszki halálának és sírjának hamis legendagyártójára hivatkozott, mint a későbbiekben: „A Magyar Tudományos Akadémia által igazságtalanul támadott Svigel Ferenc 1943. október 24-én megjelentetett könyvében adatokat szolgáltatott Gyóni sírjáról.” Hiába ragaszkodik azonban Hankó makacsul még jelenleg is Svigel adatainak forrásértékéhez, a szibériai Petőfi-ügy áldokumentumainak értékelése során bebizonyosodott, hogy a Svigel említette Irkutszkaja Gazeta egyáltalán nem létezett, az Irkutszkaja Zsizny 1917. évi augusztusi számaiban pedig az idézett orosz nyelvű kishír nem szerepelt. Svigel a maga hamisított újságvágatra tintával az „Irkutszki Újság 1917. aug.” fejléccet írta fel, azaz vagy egy nem létező magyar tábori lapot nevezett meg, vagy egy valóságosat – éspedig az 1917. karácsonyi, egyetlen számában fennmaradt Irkutszki Magyar Újságot¹¹⁷ – rosszul. Egyébként pedig Svigel könyvnek titulált, de mindössze 16 oldalas broszúrájában a Gyóni-sírről szolgáltatott „adatokat” mindössze a következők: „A krasznajarszki hadifogolytábor eltemette a közszeretnek örvendő Gyóni Géza költőt” – ezt pedig a hamisító nélkül is tudni lehetett.¹¹⁸ Ugyancsak félrevezető az a megjegyzése, hogy „Tarczali dell’Adami Géza vezérkari őrnagy, a Magyar Vöröskereszt küldöttségének vezetője Megváltás Szibériában című könyvében is említést tesz Gyóni személyéről, haláláról és sírjáról”, ugyanis az idézett könyvben a költővel kapcsolatban mindössze az alábbi, a felsoroltakat illetően teljesen érdektelen, bár érzelmes utalás szerepel: A Szibériában elhunyt hadifoglyok sírhantjait „befödi a hó, elhordja a szél. Gaz és dudva fölveri tavasszal. De a sok-sok jeltelen sír fölött ott lebeg a krasznajarszki foglyotemetőben pihenő, fiatalon elhunyt Gyóni Géza búcsúszava:

[Sírvers]

Hazai domb lesz, vagy idegen árok
Bús sírom füve, amelyen kihajt,
Kopott fejfámon elmosódó írás
Bolygó vándornak ezt hirdesse majd:]
Boldog ki itt jársz, teéretted is
Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt,
Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.”¹¹⁹

Végezetül lehetetlen, hogy Hankó ne vette volna észre Veress Miklósnak a barguzini Petőfi-cirkusz költségeit illető epés humorát, amikor egy kiragadott mondatával látszólag a Gyóni-exhumálás melletti állásfoglalóként idézte. Tudatos csúsztatását a teljes szöveg bizonyítja, a közepén dőlt betűkkel az általa kiemelt rész: „Olvasom, legalábbis fámálik, hogy ismét temetnek Barguzinban, mert a Szovjet Akadémia inkább a magyar partnerére hallgatott, mint a Morvai-féle igazságra. No meg azt is, hogy most már amerikai tudóscsoportot kellene odautaztatni: kié is volt a csontváza, avagy: kié a sír. Csak néhány millió kellene hozzá még. A kérdéshez és a válaszhoz csak

¹¹⁵ *Lévai*, 1972. Az említett képek: 1. Gyóni Géza a vaságyán, 2. A temetése, 3. A krasznajarszki hadifogoly-temető látképe, elől a Gyóni testvérek fakeresztjével, 4. A krasznajarszki temető hadifogoly-emlékműve. *Lévai*, 1934. 3. tábla, 1–2. kép, 16. tábla, 2. kép, 20. tábla, 2. kép (az illusztrációk eredetileg számozás nélkül).

¹¹⁶ *Lévai* Jenő helyesbítő cikke a szerzője megnevezése nélkül szerepel a bibliográfiában is. Fábán, 1984. 112. o., 396. szám: „Gyóni Géza sírja. = Magyar Hírlap, jún. 10.”

¹¹⁷ *Botka*, 1985. 11., 129., 262., o., 1. kép.

¹¹⁸ V. ö. *Kovács*, 2003. 107. o., 21. kép. Svigel munkásságáról és tudományos értékeléséről *Kovács*, 2003. 87–122. o.

¹¹⁹ *Tarczali dell’Adami*, 1925. 60. o. A táborban, 1916-ban írt költemény második szakaszát a teljesség kedvéért kiegészítettem a címmel és az első szakasszal. Az autográf kézirat: *Botka*, 1985. 20. kép.

annyit konyíthatok, amennyit azok a magyar szerkesztők és írók, kik eközben azon siránkoznak, hogy kellene itthon is néhány milliárd olyan kulturális értékek megmentésére, melyek meccénások nélkül jeltelen sírba kerülnek. Múzeumok, kulturális lapok. *S habár tudom, hogy egy egész ország haragját zúdíthatom magamra, hogy egy zseniális költő sorsát máséval vessem egybe, mégis arra a Gyóni Gécára gondolok, akit a fogolytáborból, Szibériából egy félreérthető, de érthetően keserű verse miatt nem váltottunk ki a krasznnojarszki táborból.* Még egy éjszakára sem. Azt a víztározót, melynek mélyében öccsével együtt nyugszik, meg számtalan katonabajtársával Premzil¹²⁰ hős védője, természetesen le lehetne csapoltatni. Ez is pénz kérdése: csak most már nem rubeloké, hanem dollároké. Talántán még össze is lehetne drótozni abból, ami megmaradt – egy néhai költőt ...”¹²¹ Ehhez aligha kell kommentár.

3.) Hankó Ildikó utalásaiból az is kiderült, hogy fogalma sem volt a költő földi maradványainak haszállításával kapcsolatos kitarató kísérletekről: „A Gyóni Társaság 1939-ben expedíciót szervezett a költő sírjához, de ez nem valósult meg – írta. – Újabb bizottság 1939. július 31-én utazott Szibériába Gyóni hamvainak hazahozatala ügyében, de elvesztek a bürokrácia útvesztőiben, ugyanis a magyar állam semmiféle támogatást nem adott tervük megvalósításához.” Az 1939. évi sikertelen expedícióban talán a Balogh István említette, s csak tervezetben maradt január-tájéki¹²² vagy az év közepi kiutazásra¹²³ gondolt. A július 31-i kiutazás állításában¹²⁴ azonban tévedett, hiszen arra az előzőkkel megegyezően szintén nem került sor, a tévedésével viszont lelepleződött a teljesen légből kapott, rutinszerűen rosszindulatú kommentárja is. A magyar állam ugyanis nem érdemelt semmiféle bírálatot a földi maradványok hazaszállításának tárgyában, bár Hankó még azt is megjegyezte, hogy „állami szinten – mint oly sok más esetben – nem mutattak érdeklődést” a Gyóni-ügy iránt. Ez a sommás ítélet azonban hamis, hiszen a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok csupán 1935–1939 és 1939–1941 között léteztek,¹²⁵ és annyi minden célirányos kutatás nélkül, elsősorban Seres Attila, de a magam anyaggyűjtéséből is egyértelműen kiderült, hogy a magyar diplomácia aktívan elősegítette a szovjet exhumálási engedély kiadását, illetve magyar–lengyel állami szintű tárgyalásokra is sor került Gyóni földi maradványai Lengyelországon keresztül tervezett szállításának megszakítására és egy przemysli közös emlékünnepe meg tartására.

4.) Hankó Ildikónak a barguzini ügyet a legcsekélyebb mértékben is ismerők számára leginkább mehökkentő állítása az volt, hogy „Gyóni sírját 1989 júniusában felkeresték a Petőfi Sándor után kutató Megamorv Petőfi Bizottság [a továbbiakban MPB] tagjai is. A sír felirata akkor még megvolt, sőt hervadt virágok is voltak rajta. A krasznnojarszki öregek elmondták, hogy egy jeles magyar költő nyugszik ott, akit derekán vasbronccsal temettek el; magyarok közül senki nem keresi és nem látogatja a sírt. Most [vagyis 2006 márciusát követően] még meg lehetne találni a sírt és benne a költőt.” Ahány mondat, annyi szenzáció, amely mögött ugyanannyi valótlanúság bújik meg. Vegyük sorra ezeket.

4/1.) Hankó szerint 1989 júniusában jártak a MPB tagjai a krasznnojarszki sírnál, holott három kiutazásuk 1988. december 10–20., 1989. április 2–17. és július 13–29. között történt.¹²⁶ Bár Kiszely István eseménynaptárában meg sincs említve, Kéri Edit hasznos pletykakönyvében szerepel az is, hogy az utóbbi két út között, 1989. június 9-én kötötte meg Búzás Mónika és Nehéz Zsírós Mihály társaságában Morvai Ferenc a helyi tanács elnökével Barguzinban az ásatási szerződést, de ehhez a leruccanáshoz aligha csatolt az MPB-vezér egy csupán hármójuk, s nem az MPB által megtett krasznnojarszki kitérőt ahhoz a Gyónihoz, akiről a legnagyobb valószínűséggel fogalma sem volt.¹²⁷ Amennyiben pedig a június csupán a július elírása,¹²⁸ akkor az ásatás várva-várt

¹²⁰ Sic! A cikkben egyébként is meglepően sok a sajtóhiba. Veress, 1991.

¹²¹ Veress, 1991.

¹²² V. ö. Rövidesen hazaszállítják, 1938.

¹²³ Gyóni, 1939.

¹²⁴ V. ö. Kenessey, 1939.; Kenessey, 1989.

¹²⁵ V. ö. a 36. és 84. jegyzetet.

¹²⁶ Kiszely, 1993. 261–262. o.

¹²⁷ Kéri, 1990. 132–133. o., v. ö. Kiszely, 1993. 262 o.; Kiszely, 2000. 32. o.

eredményességének reményében oda-, s a Petőfiének kinevezett csontváz hazahozatali engedélyzettségének sürgető kényszerében visszautazó MPB-nek esze ágában sem volt Gyónival foglalkozni, amint arról természetesen akkor sem, s azóta sem, azaz 1989 júliusa és 2007 októbere – azaz kéziratom lezárása – között sohasem nyilatkoztak. Nem véletlen tehát, hogy az MPB expedíciója előkészítésének és lebonyolításának minden lépését cikküközben és dokumentumkötevekben is megörökítő tagok, illetve maga Kiszely sem említette soha a krasznnojarszki kegyeletes temetőlátogatást, holott Gyónival kapcsolatban jó néhány, részben a barguzini Petőfire is aktualizált utalást idézett az adott bibliográfiáiban.¹²⁹

4/2.) Hankó Ildikó cikke tárgyalt részleteinek összes adata közül az igazságnak egyedül megfelelően azt említette meg, hogy „Gyón és Dabas egyesített községi tanácsa 1972-ben levélben kérte Krasznnojarszk város vezetőit, hogy kutassák fel Gyóni sírját, amíg lehetséges. A krasznnojarszki vezetők tudatták, hogy a város honismereti és történelmi bizottsága kutatja a sírt.” A levélváltásról beszámolt újságcikknek azonban egy további lényeges mondatot is tartalmaztak, amelyet Hankó elhagyott: miszerint a sírkeresők munkáját „nehezíti, hogy az egykori hadifogolytemető nagy részét már beépítették, területét elérte a fejlődő, növekedő szibériai város.”¹³⁰ Hankó tehát tudott a megtalálhatóság némi reményét fenntartó levélváltásról, de mind az esélycsökkentő mondatot, mind a későbbi reménytelenre fordult adatokat már jobbnak látta említetlenül hagyni.¹³¹

4/3.) Megható a Hankó-sugallta vízió: a hadifogoly-temető környéken lakó, ráérő öregek figyelnek a már a sírnál álldogáló kis MPB-csoportra, és hozzájuk sietnek elmondani a rosszalásukat, hogy, a magyarországiak szégyenét kisebbitendő, maguknak, pontosabban néhány egymást váltó generációjuknak kellett hetven éven keresztül ápolniok a bizonyára több ezer hasonló közül kiválasztott Gyóni-sírt.¹³² Persze az sem lehetetlen, hogy nem ezek az öregek, hanem egyszerűen a pillanatnyi temetőlátogató helybéliek adták meg az MPB tagjainak a kellő felvilágosítást. Ebből persze az következne, hogy szinte a város összes idősebb lakója tudta, hogy hol a költő nyughelye, csak Krasznnojarszk városának vezetői, valamint honismereti és történelmi szakértői nem. Mindenesetre a látogatás tényét a sírről készített néhány helyszíni felvétellel lett volna indokolt bizonyítani!

4/4.) Összefoglalásként tehát megállapítható, hogy a sikertelenül keresett krasznnojarszki Gyóni-sírhely végleg elenyészett, s többé nem kutatható, igaz más okból nem, mint Petőfi Sándor sosem volt szibériai nyughelye. Tévesen állította Hankó, hogy „most még meg lehetne találni a [Gyóni-]sírt és benne a költőt. Természetesen csak abban az esetben, ha hatalomhoz juttatott, szakértelmükben túldimenzionált, feltűnni vágyó, megvesztegethető, félrevezethető, megfélemlíthető kutatók és politikusok nem okoznának ugyanolyan hisztériát, mint a Petőfi-sír feltárásakor, amely munkát azóta sem tudták befejezni az MPB expedíció szakemberei. A szabadságharc nagy költője máig temetetlenül van. Remélhetőleg az sem fordul elő, hogy lojalitásukról ismert történészek a tényekkel is szembe menetelve azt állítják, hogy az oroszok nem vittek hadifoglyokat Szibériába a szabadságharc bukása után vagy az első világháború után. Rajtuk kívül mindenki tudja, hogy mindig vittek, ha tehettek, szükség volt munkás kezekre a végtelen hómezőkön.”¹³³ Ahogy vittek 1945 és 1956

¹²⁸ Április ugyanis semmiképpen nem lehetett, mert 2–17. között Ulan-Ude, Barguzin, Irkutszk, Csita volt állomása az MPB útjának. *Kéri*, 1990. 106–143. o.

¹²⁹ *Kiszely*, 1993. 42–43., 47., 54., 212., 256. o.; *Kiszely*, 2000. 24., 116., 118., 125., 126–127., 144., 469. o.

¹³⁰ Krasznnojarszkban, 1972.; Felkutatják, 1972.

¹³¹ Erről a változatról Hankó nem tudott, vagy ha igen, célszerűbbnek látta említetlenül hagyni. Pedig ha fellapozta volna e sorok – maga meg a férje által dühödtt folyamatossággal fogyatékos szakértelműként gyalázott – írójának könyvét, még ezt, a barguzini Petőfi-kérdésben sokadragán témareszt is a valóságnak megfelelő tállalásban találta volna meg. *Kovács*, 2003. 70. o., továbbá *Gécs*, 2002.

¹³² Nem tudtam utánanézni a tábor bezárásakor megbecsülhető végleges sírszámnak, de Martin Ferenc már 1915. október 3-án a következőket írta: A krasznnojarszki „tábor öt kilométerre esett a várostól egy fénnsíkon. Útközben elhaladtunk a fogolytemető mellett. 1500-on fölül találták itt meg örök pihenőjüket.” *Martin*, 2001. 163. o.

¹³³ Fel kellene végre hagyni azzal a sztereotíp általánosítással, hogy Szibéria csupán végtelen hómező. Igen, az – télen. Mert egyébként Krasznnojarszk a szubarktikus (tajga) éghajlati sávban fekszik (az északi szélesség 49°–71° közötti sáv déli részén, az 56°-on), amelyet két évszak jellemez: hosszú, rendkívül hideg 5–8

után is, természetesen nem a nemzetközi szabályoknak megfelelően, hanem orvul, névtelenül, ok nélkül.” Nos, 1849-ben nem vittek, s a történészek egyöntetű véleményét eleddig még senkinek sem sikerült megcáfolnia. Hogy 1914–1917 között vittek, azt soha senki nem vonta kétségbe. Sőt azt az oroszok a maguk nyomorúságos körülményei között a nemzetközi szabályoknak megfelelően tették, amit a hadifogolytáborok rendszere, működése, a foglyok ellátása bizonyít.¹³⁴

Helyes volna felhagyni az 1849–1956 közötti magyar–orosz/szovjet hadi események következményeinek meggondolatlan párhuzamba állításával, s el kellene fogadni a változathatatlant: Petőfi Sándornak nem volt szibériai sírja, Gyóni Gézának igen, de a körülmények alakulása következtében immár az utóbbit sem lehet megtalálni.

*

Miközben 2006-ban Hankó Ildikó cikkét olvastam, eszembe jutott, hogy a barguzini Petroviccsal kapcsolatos korábbi olvasmányaim szerint a krasznojarszki hadifogoly-temetőt, a város-tól északra, a Jenyiszejen létesített villamos erőmű tározójának vize öntötte el,¹³⁵ vagyis annak építési idejétől látszott függőnek, hogy egyáltalán sor kerülhetett-e Gyóni Géza sírjának 1989. évi meglátogatására. Mivel a témában megkezdett adatgyűjtésemben csakhamar olyan hivatalos adat is felbukkant, hogy az elmúlt évszázadban részben beépített fogolytemetőben a sír helyét már 1972-ben sem ismerték, s csupán a keresését ígérték meg,¹³⁶ jónak láttam friss helyi információt szerezni. Ezért még 2006 áprilisában egy moszkvai kollégám¹³⁷ javaslatára a krasznojarszki múzeum régészéhez, Nyikolaj Polikarpovics Makarovhoz fordultam, aki meg is ígerte a segítségét, de az év elteltével, egyéb teendőire hivatkozva, megválaszolatlan kérdésemet Tatjana Mihajlovna Rejsz történeti antropológusnak adta át. Rejsz egyebek között éppen egy magyar üggyel foglalkozott, amelyet sokszori levélváltással sikerült is tisztáznunk,¹³⁸ de a fogolytemetőt illetően csak nagysokára, 2008 elején kaptam tőle – egy helytörténeti érdeklődésű újságíró segítségével kinyomozott –használhatónak tűnő adatokat. E-mailjéből kiderült: „sajnos az a valóság, hogy lehetetlennek tűnik megtalálni Gyóni Géza sírját. Külön hadifogoly-temető nincs, sőt a városi temetőben még az orosz sírokat sem lehet megtalálni, ha néhány évtizedig nem gondozták őket. A temetőkbe pedig a város alapításától kezdve több rétegben temettek. A leginkább valószínű, hogy [Gyóni] Gézát a legjobb esetben abba a temetőbe temették, amelyet manapság Szentháromság temetőnek [Troickoje kladbiscse] neveznek, s gyakorlatilag a város közepén van. 1917-ben azonban ez a temető a Vojennij gorodok (ahol a hadifoglyokat elhelyezték) és Krasznojarszk városa között volt. Jelenleg a temető egy része megsemmisült, a helyén a Győzelem tere van és a második világháborúban elesettek emlékműve. Sokak véleménye szerint ott sok hadifogolysír is volt. Egyébként a temető néhány orosz sírja a városi utca közepén maradt meg. Találkoztam a temető gondnokával is – jegyezte meg Rejsz –, de semmit sem tudtam meg tőle. Lehetséges, hogy Krasznojarszk Belügyi Hivatalának levéltárához kellene fordulni, de azt Önnek kellene hivatalosan megtennie, mert elő-

hónapos tél és viszonylag meleg nyár, míg az átmeneti időszakok csak néhány hétig tartanak. Így például a mintegy 700 km-rel északabbra fekvő Jakuszk (62°) januári középhőmérséklete -41°C , a júliusi viszont $+20^{\circ}\text{C}$. A viszonylag meleg nyár a hosszú, 17–20 órás nappalokkal és a napsugárzás aránylag magas beesési szögével magyarázható. Évente mintegy 300–450 mm csapadék esik, eloszlása azonban kedvező, nagy része a vegetációs időszak alatt hull. (Internetről.)

¹³⁴ Itt csak azt jegyzem meg, hogy a krasznojarszki tábor törzstisztjei 75, a többiek a hadapródjelöltekkel bezárólag havi 50 rubel orosz ellátmányt kaptak, a leveleiket, sőt a pénzküldeményeiket is megkapták. *Stessel*, 1925. 19. o. Ezek a hadifogolytáborok nem GULAG-létesítmények voltak! Vallási, kulturális, sport- stb. életükről v. ö. *Stessel*, 1925.; *Martin*, 2001.; *Kovács*, 2003. 113. o. Összefoglaló áttekintésük: Hadifogoly, 1930. II.

¹³⁵ *Kovács*, 2003. 70. o. 292. jegyzet.

¹³⁶ V. ö. 4/4.2. fejezet.

¹³⁷ Igor Leonyidovics Kizlaszov szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

¹³⁸ Közösén derítettük fel Dús Ferenc (1888–1945) hadifogolynak, a krasznojarszki múzeum embertani gyűjteménye első rendezőjének életrajzi adatait, amiről önálló cikket írok.

lünk ezek a levéltárak el vannak zárva.”¹³⁹ Jóllehet már a levélben ismertetett helyzetkép is elegendő lehetett volna arra, hogy a Gyóni-sír mai meglétét kizárjam, egy mellékes megjegyzése azonban, váratlanul, döntő segítséget nyújtott a hadifogoly-temető tökéletes azonosításához.

Rejsz ugyanis nem csak említést tett egy magyar kutató 2003. évi szibériai tanulmányútjának krasznojarszki állomásáról, hanem meg is adta az illető nevét és címét. Ily módon Vándor Annát könnyedén el tudtam érni, s hosszasan elbeszélgethettünk említett útjáról. A meglepetés akkor ért, amikor megmutatta a városban készült fényképfelvételeit, s néhányukon felismertem az osztrák–magyar, német és török hadifogoly tisztak által bajtársaik emlékére 1915 novemberében (1914–1916-os jelzéssel) a tisztí temetőben felállított zömök vörösgránit obeliszket (8. kép).¹⁴⁰ A síremlék megléte tehát egyrészt a helyszín azonosságát tanúsította, másrészt bebizonyította, hogy óvatosan kell kezelnünk a hadifoglyok visszaemlékezéseinek adatait is, hiszen egyikük éppen e „Denkmal” pusztulásáról tudósított.¹⁴¹ Amint pedig arra már korábban utaltam,¹⁴² a jellegzetes obeliszk felső része és lapos gúla alakú csúcsa látszik a Gyóni Géza temetésén jelenlévő hadifoglyok közül a jobbról számított 7. és 8. férfi feje fölött (3. kép), jelezve, hogy a testvérek sírja nem volt messze tőle. Sajnos a sírpár és az emlékmű távolsága a kép alapján nem becsülhető meg, sőt még az irányát sem lehet meghatározni,¹⁴³ hiszen törzse a foglyok takarásában maradt, ezért nem dönthető el, hogy melyik nyelvű feliratos oldalai néztek egyenlőtlen rövidülésben a fényképész felé, bár annyi talán mégis valószínű, hogy a testvérek sírkeresztjének karja nagyjából párhuzamos lehetett az obeliszk jobb kézre eső, szélesebbnek mutató oldalával.¹⁴⁴ Ez a feltevés ugyan megfelelően Lévai Jenő emlékező képaláírásának,¹⁴⁵ mert a vonatkozó felvételen a sírkeresztkarok és az obeliszk valamelyik oldala valóban párhuzamos irányúnak sejthető (5. kép), sajnos azonban a kép előterében nem lehet felismerni a Gyóni fivérek homorúan ívelt szélekkel keskenyedő végű, sötétre mázolt (?), s mindenképpen fehérrel festett, feltűnően hosszú feliratos sírkeresztjeit (4/a-b. kép). Nem látható Lévai felvételen a testvérpár sírgyütteséről készült fénykép további fontos részlete

¹³⁹ „К сожалению, действительность такова, что могилу Гёза Дьони отыскать не представляется возможным. Специального кладбища военнопленных нет, а на городских кладбищах даже русскую могилу, если за ней не ухаживают несколько десятилетий, не найти. На кладбищах хоронят в несколько ярусов с момента основания города. И вероятнее всего, Гёза могли похоронить в лучшем случае на кладбище, которое сейчас называется Троицким и находится практически в центре города. А в 1917 году это кладбище находилось между Военным городком (где располагались военнопленные) и городом Красноярском. Сейчас часть кладбища уничтожена, и на этом месте находится мемориал славы погибшим во время Второй мировой войны и площадь Победы. По предположениям многих, здесь и располагались многие могилы иностранных военнопленных. А несколько русских могил с этого кладбища сейчас просто располагаются посреди обычной городской улицы. Документацию на кладбище никто не ведет. Я встречалась со зрителем кладбища, но добиться ничего не смогла. Может быть, стоит обратиться в архивы Управления Внутренних Дел Красноярска. Но это нужно Вам сделать официально, так как от нас эти архивы закрыты.” Rejsz 2008. február 26-i keltezésű e-mailje (saját fordításomban).

¹⁴⁰ Vándor többek között elmondta, hogy egy helytörténeti kiadványban olvasott az emlékmű meglétéről és szeretete volna megtalálni a költő sírját is. Kísérője egy főiskolai tanártól kapott instrukciókat az obeliszk elérhetőségéhez, de a megtalálását követően nem volt arra elég ideje, hogy a fás, bokros, elvadult temetőrészen tanulmányozhassa a környező sírjelek feliratait. Itthoni szíves tájékoztatását, továbbá a fényképeinek közlésre való átengedését ezúton is őszintén megköszönöm. Egyébként a 8. képen felismerhető, hogy a magyar felirattól balra a latin szöveg van.

¹⁴¹ V. ö. Balogh, 1937. 8. o.

¹⁴² V. ö. 24. jegyzet.

¹⁴³ Mindenesetre több emlékező az emlékmű és a sírpár közelségére utalt. A már idézett Krémer Lajos szerint „ha a krasznojarszki hadifogolytemető nagy kömemlékénél megállunk, a városfelőli saroktól a harmadik sírgödör volt Achim Mihály főhadnagy sírja és mellé temették Gyóni Gézát.” Évek óta, 1936. 2. o. Egy másik emlékező szerint is a sírok közel voltak a köobeliszkhöz. Lévai, 1972., v. ö. 28. jegyzet.

¹⁴⁴ Véleményem szerint a temetési képen az obeliszk nem meghatározható nyelvű feliratos oldalától balra álltak a gyászolók, vagyis a képen az emlékmű jobbra néző oldalának szélesebb, a balra nézőnek pedig keskenyebb nézete látható. A tetőgúla középső élé nagyjából a magas hadifogoly bal felének irányába futhatott.

¹⁴⁵ „A krasznojarszki hadifogoly temető, elől a két Gyóni fivér sírjával” Lévai, 1934. [16. tábla] 2. kép képaláírása.

8. kép. A hadifoglyok közös síremléke a krasznójarszki Troickoje (Szentháromság) temetőben 2003-ban. (Vándor Anna felvétele.)

sem: éspedig Mihály keresztje mögötti hantsoron következő három sírdombra állított három keskeny obeliszk, ami pedig megfelelhett a valóságnak, hiszen a fényképet valamikor Reschner Gyula grafikus¹⁴⁶ a maga ábrázolásában is megörökítette. Ez a különbség természetesen azzal megmagyarázható, hogy Lévai képe még az obeliszkek felállítására előt készítült.¹⁴⁷ Nem értelmez-

¹⁴⁶ Arra nem találtam adatot, hogy ő is krasznójarszki hadifogoly lett volna; említett rajza a 4/b. kép.

¹⁴⁷ Már idéztem Stessel Ernő emlékezéséből, hogy valamikor az 1915. évi tífuszjárványt követően tudott gondoskodni a temetési ügyekkel megbízott Weber Barna százados arról, hogy a tisztú sírokat „maradandóbb emlékkövel” jelölje meg, s így 1917 júniusáig a szóban forgó – Lévai képén azonosíthatatlan – három sír fakesztjét is obeliszkekre cserélhették.

hető ma már az az adat sem, hogy a Vojennij Gorodokból a városba vezető út mentén, a fél méter magas léckerítés (?) mellett feküdt a költő, s a belső (bal) oldalán az öccse.¹⁴⁸

Vándor Anna felvételei azonban további tanulságot is kínáltak. Korábban érdeklődés nélkül siklottam el egy olyan emlékezésen, amely a krasznnojarszki lakosok és a hadifoglyok temetkezési helye közötti kapcsolatra utalt. Stessel Ernő ugyanis megemlítette, hogy kezdetben a városi temetőnek az orosz katonák számára elkülönített területén temették el a hadifoglyokat, de a tífuszjárvány fogolyáldozatainak tömegsírjait 1915 áprilisában már „a rendes temetővel összefüggésben lévő, de azon kívül eső hadifogly-temetőben” létesítették.¹⁴⁹ Az is valószínűnek látszik, hogy ez utóbbi temetőrészből a legénység és a tisztek temetőrészt is elkülönítették, ugyanis Balogh István többször is ilyen szóhasználattal élt,¹⁵⁰ sőt egy alkalommal a tiszti temető közepén állónak nevezte meg az emlékművet.¹⁵¹ Bár a visszaemlékezők jószerint csak a hadifogly-temető sírjeleinek sorával, azaz pusztulásával foglalkoztak, ugyanaz a pusztulás érthette a városi temető – elsősorban fa – síremlékeit is, ami megkönnyíthette a temető területének újrafelhasználását, azaz amint Tatyjana Mihajlovna Rejsz írta, a többretegű temetkezést. Ez a gyakorlat lassanként bizonyára a beépítéstől megkímélt temetőrészt teljes területére kiterjedhetett, vagyis mind a városi, mind a hadifogly-temetőben, exhumálás nélkül, újabb és újabb sírokat ástak egymásba. Ennek a folyamatnak a mai állapotát villantották fel Vándor felvételei, amelyeken az emlékmű közvetlen környezetében, vagyis a hajdani tiszti temető rész közepén már nem a hadifoglyok készítette fakeresztek, hanem a szokásos orosz/pravoszláv fém sírkerítések láthatók, sőt egy fehérre meszelt testű, a hegyén nyeles vörös csillaggal díszített obeliszk is (8. kép).

Mindebből az következik, hogy a Gyóni testvérek sírpárja 1917 óta elvesztette a sírjelét. Helye valószínűleg nem került beépítésre, bár még az sem kizárt, de helyszíni szemle nélkül eldönthetetlen; a vízierőmű építése azonban biztosan nem érintette.¹⁵² A zárt területre szorult, hosszú használati idejű temetők sorsa érte el: bizonyára exhumálás nélkül rátemetkeztek ugyanúgy, mint hadifogly társai sírjára is. Ezért valószínűleg eldönthetetlen, hogy a költő csontváza az idők folyamán valóban megsemmisült vagy csupán feltárhatatlanná vált, az ugyanis aligha hihető, hogy a fémkertéses környezetben meg lehetne találni a sírhelyét a derekára húzott vasabroncs alapján. Azonban akár így, akár másképpen történt, annyi bizonyos, hogy 1989 júniusában senki sem állhatott sírjának eredeti feliratú, hervadt virágokkal borított hantja elé! Nem véletlen, hogy a barguzini expedíciók nem dokumentálták fényképpel az otlétüket.*

¹⁴⁸ Balogh, 1927. 190. o.; Balogh, 1934. 29–30. o., v. ö. 28. jegyzet.

¹⁴⁹ Stessel, 1925. 42. o., v. ö. 14. jegyzet.

¹⁵⁰ Balogh, 1925. 190. o.; Balogh, 1934. 29–30. o.; Balogh, 1937. 10. o.

¹⁵¹ Balogh, 1937. 8. o.

¹⁵² A vízierőmű Abakantól Krasznnojarszkgig mintegy 400 km hosszúságban duzzasztotta fel a Jenyiszej vizét, de mivel tározójának gátja még a várostól délre létesült, vize a városnak semmilyen területrészt nem öntötte el, így természetesen a hadifogly-temetőt sem.

* A szerkesztőség e dolgozat közzétételére a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum feladatai közé tartozó hadisírgondozás témaköréhez illeszkedő tartalma miatt vállalkozott. Az esetleg kibontakozó vita, megítélésünk szerint, szaktudományos – régészeti, illetve történeti antropológiai – folyóirat hasábjaira kívánkozik, ezért annak nem áll módunkban és szándékunkban helyt adni.

Á JEGYZETEKBE ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

- A. L. A. L.: Vasabronccsal jelölték meg Gyóni Géza tetemét. *Magyar Hírlap*, 5. 140. (1972. május 22.) 9. o.
- Augusztusban, 1935. Augusztusban szállítják haza Gyóni Géza hamvait. Lengyelországban katonai pompával fogadják a halott költő tetemét. *Budapesti Hírlap*, 55. 120. (1935. május 26.) 12. o.
- Balogh, 1927. *Balogh István*: Gyóni Géza szibériai életrajza. Budapest, 1927.
- Balogh, 1934. *Balogh István*: Gyóni Géza utolsó órái. Budapest, é. n. [1934.].
- Balogh, 1937. *Balogh István*: A Gyóni-sír legendája. *Magyar Gondolat*, 3. 10–11. (1937. október–november) 8–10. o.
- Barcza, 1925. *Barcza István*: A krasznajarszki magyar temető. Gyóni Géza halálának nyolcadik évfordulója. *Nemzeti Újság*, 7. 143. (1925. június 28.) 19. o.
- Botka, 1985. *Botka Ferenc*: Üzenetek Szibériából. Hadifogság és irodalom 1914–1921. Budapest, 1985.
- Dabas, 1975. Dabas Nagyközség Évkönyve, 1973. Szerk.: *Czeróczi András*. Dabas, 1975.
- E. B. 1930. E. B. [*Elek Béla*]: Hazajönnek a magyar hősi halottak Oroszországból. A szovjetkormány megengedte az elhalt hadifoglyok exhumálását. *Az Est*, 21. 235. (1930. október 16.) 12. o.
- E. B. 1932. E. B. [*Elek Béla*]: Kossuth Lajos apja mellett lesz Gyóni Géza sírja. Szibériából Ausztriába viszik a rabköltőnek és Achim Mihály századosnak hamvait. *Pesti Napló*, 83. 107. (1932. május 15.) 4. o.
- E. B. 1935. E. B. [*Elek Béla*]: A szovjetország megengedte Gyóni hamvainak hazaszállítását. *Pesti Napló*, 86. 34. (1935. február 10.) 11. o.
- E. B. 1938. E. B. [*Elek Béla*]: Feldúlták a csehek Gyóni Géza szibériai sírját. *Az Est*, 29. 212. (1938. október 5.) 9. o.
- E. B. 1939. E. B. [*Elek Béla*]: Japán intervencióval akarják hazahozni Gyóni Géza hamvait Szibériából. Ady sírja mellé temetik Gyóni Gézát. *Újság*, 15. 143. (1939. június 25.) 6. o.
- Évek óta, 1937. Évek óta gyűjtenek a nagy magyar költő, Gyóni Géza hamvának hazahozatalára, de titokban tartották, hogy nem találják sírját a Krasznajarszki temetőben. Egy erdélyi gyógyszerész szenzációs bejelentése a hadifogságban elhunyt költő sírjának hollétéről. *Érdekes Újság*, 3. [5.] (1937. június 27.) 1–2. o.

- Fábián*, 1984. *Fábián Miklós*: Gyóni Géza (1884–1917). *Pest Megyei Téka*, 5. Szentendre, 1984.
- Fábián*, 1984a. *Fábián Miklós*: A fogoly honvéd testamentuma. *Új Auróra*, 1984. 3. (1984. december) 95–99. o.
- Felkai*, 1937. *Felkai Ferenc*: Vasabronccsal a derekán temették el Gyóni Gézát. Érdekes részletek a tragikusorsú költő utolsó szibériai napjairól. *Függetlenség*, 5. 293. (1937. december 25.) 10. o.
- Felkutatják, 1972. Felkutatják Gyóni Géza sírját. *Déli Hírlap*, 4. 115. (1972. május 18.) 6. o.
- Földváry*, 2004. *Földváry Gyöngyi*: A sors médiuma. Nárcizmus és anarchizmus Gyóni Géza költészetében. In: *Gyóni*, 2004. 5–23. o.
- Gécs*, 2002. *Gécs Béla*: Az első világháború magyar poétája. Gyóni Gézáról halálának nyolcvanötödik évfordulóján. *Békés Megyei Hírlap*, 57. 150. (2002. június 29.) 11. o. (az interneten 2005. június 14-i dátummal jelent meg).
- Gyóni, 1917. Gyóni Géza meghalt. *Budapest Hírlap*, 37. 179. (1917. július 18.) 6. o.
- Gyóni, 1917a. Gyóni Géza halálának híre. Az *Újság*, 15. 180. (1917. július 19.) 10. o.
- Gyóni, 1937. Gyóni Géza hamvainak hazahozatala. *Pesti Hírlap*, 59. 5. (1937. január 5.) 8. o.
- Gyóni, 1939. A Gyóni Társaság meglátogatta Petőfinek hír szerint megtalált szibériai sírját. Az *Est*, 30. 160. (1939. július 16.) 10. o.
- Gyóni*, 1944. *Gyóni Géza* összes versei. Sajtó alá rendezte és életrajzi tájékoztatóval ellátta: *Gyóni [Szolár] Ferenc*. Budapest, 1944⁴.
- Gyóni*, 2004. Cézár, én nem megyek. *Gyóni Géza* válogatott versei Összeállította és az előszót írta: *Földváry Gyöngyi*. *Re-Vízió*, 1. Pomáz, 2004.
- Gyóni-társaság, 1937. A Gyóni-társaság két tagja Krasznajarszkba utazik a költő sírjának felkutatására. *Békésmegyei Közlöny*, 64. 90. (1937. április 22.) 2. o.
- Hadifogoly, 1930. Hadifogoly magyarok története. I.: A balkáni, olasz, román, francia, angol, amerikai és perzsa-áfgán hadifogság, történelmi és nemzetközi jogi bevezetéssel. II.: Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk.: *Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos*. Budapest, é. n. [1930.]
- Hankó*, 2006. *Hankó Ildikó*: Temetetlen halottaink. Gyóni Géza költő ma is Szibériában várja a hazatérést. *Magyar Demokrata*, 10. 11. (2006. március 16.) 32–33. o.

- Husz évvel ezelőtt, 1937. Husz évvel ezelőtt halt meg Gyóni Géza. Megelevenedő emlékek egy csabai hadifogolytárs elbeszélésében. A tragikum költőjének kiadatlan humoros versét közli a Békésmegyei Közlöny. *Békésmegyei Közlöny*, 64. 138. (1937. június 20.) 5. o.
- Jánossy, 1936. *Jánossy Gábor*: Gyóni sírja. *Magyar Gondolat*, 12. 6–7. (1936. június–július) 8–9. o.
- Jánossy, 1940. *Jánossy Gábor*: Gyóni Géza sírja. *Újság*, 16. 116. (1940. május 25.) 6. o.
- József, 1957. *József Farkas*: „Rohanunk a forradalomba.” A modern magyar irodalom útja 1914–1919. Budapest, 1957.
- Jungerth-Arnóthy, 1989. *Jungerth-Arnóthy Mihály*: Moszkvai napló. Budapest, 1989.
- Kenessey, 1939. *Kenessey Péter*: Petőfi sírja után is kutat a bizottság, mely Gyóni hamvaiért utazik Szibériába. *Az Est*, 30. 180. (1939. augusztus 9.) 9. o.
- Kenessey, 1989. *Kenessey Péter*: „Petőfi meggátolt hazajövele.” Tudósítás ötven év távolából. *Esti Hírlap*, 34. 201. (1989. augusztus 29.) 2. o. [= *Kenessey*, 1939. az utolsó három bekezdés nélkül.]
- Kéri, 1990. *Kéri Edit*: Petőfi Szibériában?! Budapest, 1990.
- Kiszely, 1993. *Kiszely István*: Mégis Petőfi? A szibériai Petőfi-kutatás irodalma időrendi sorrendben. Budapest, 1993.
- Kiszely, 1993a. *Kiszely István*: Tudományos dárídó. Nem Petőfi! – Akadémiai Kiadó, 1992. (Szerkesztette Kovács László.) *Hunnia. A magyar szellem önvédelme*, 39. (1993. február 25.) 67. o.
- Kiszely, 2000. *Kiszely István*: Meghalt Szibériában. Egy szomorú magyar szellemi körkép. A szibériai Petőfi-kutatás eseményei és irodalma időrendi sorrendben. Budapest, 2000.
- Kiszely, 2003. *Kiszely István*: Petőfi a hálózat fogságában. „A por siet, a kő ráér” (Weöres Sándor). *Magyar Demokrata*, 7. 44. (2003. október 30) 40–41. o.
- Kovács, 2003. *Kovács László*: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje. Budapest, 2003.
- Krasznójarszkban, 1972. [*Szokolay Endre*:] Krasznójarszkban keresik Gyóni Géza sírját. *Pest Megyei Hírlap*, 16. 77. (1972. március 31.) 5. o.
- Krasznójarszkban, 1972a. Krasznójarszkban keresik Gyóni Géza sírját. *Magyar Hírlap*, 5. 137. (1972. május 19.) 9. o.
- Krasznójarszkban, 1972b. Krasznójarszkban keresi Gyóni Gézát... *Magyar Nemzet*, 28. 116. (1972. május 19.) 4. o.
- Lévai, 1934. *Lévai Jenő*: Éhség, forradalom, Szibéria. I–II. Budapest, 1934².

- Lévai*, 1972. *Lévai Jenő*: Gyóni Géza sírja. *Magyar Hírlap*, 5. 159. (1972. június 10.) III. o.
- Májusban hazahozzák, 1934. Májusban hazahozzák Gyóni Géza hamvait. *A Reggel*, 13. 10. (1934. március 5.) 2. o.
- Martin*, 2001. *Martin Kornél*: Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. 1. (2001. március) 163. o.
- m.–s.* 1941. *m.–s.*: Gyóni Géza falujában arról álmodnak, hogy katonáink hozzák vissza Krasznajarszkból a költő hamvait. *Pest*, 2. 178. (1941. augusztus 5.) 7. o.
- Nincs már akadály, 1938. Nincs már akadály Gyóni Géza holtteste hazaszállításának. *Békésmegyei Közlöny*, 65. 291. (1938. december 24.) 2. o. [A lap-példányon tévesen 66. évfolyamként jelezve!]
- Pritz*, 1995. *Pritz Pál*: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Budapest, 1995.
- Rákosi, 1950. A Rákosi per. Összeállította: *Györffy Sándor*. Budapest, 1950.
- Réthy*, 1929. *Réthy László*: Gyóni Géza. Kaposvár, 1929.
- Rövidesen hazaszállítják, 1938. Rövidesen hazaszállítják Gyóni Géza hamvait. *Magyar Nemzet*, 1. 101. (1938. december 12.) 5. o. [Újra-közlése: Nincs már akadály, 1938.]
- S. F.* 1938. *S. F.*: „Vasabroncsot húztunk Gyóni mellére, úgy temettük el.” A félkarú Kovács Ferenc csongrádi tímársegéd, akiről Gyóni Géza mint „jó Kovács pajtásom”-ról írt, huszonhárom évi orosz fogság után hazajött, mesél a fogságban meghalt költőről és temetéséről. *Pesti Napló*, 89. 59. (1938. március 13.) 11. o.
- S. Z.* 2007. *S. Z. [Simon Zoltán]*: Elhúzódo vita: közszereplők-e az egyházi vezetők. Az Alkotmánybíróság szerint az egyházi személyek ellenőrzése nem ütközik az állam és egyház elválasztásának elvébe. *Népszava*, 135. 35. (2007. február 10.) 9. o.
- Seres*, 2005. *Seres Attila*: Nemzeti ereklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédszászlóinak kicseréléséről (1940). *Történelmi Szemle*, 47. 1–2. (2005.) 129–187. o.
- Seres*, 2005a. *Seres Attila*: Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939). In: *Lymbus*. Magyar-ságtudományi Forrásközlemények. Szerk: *Újváry Gábor*. Budapest, 2005. 207–249. o.
- Stessel*, 1925. *[Szelényi] Stessel Ernő*: Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznajarszki hadifogolytábor. Budapest, 1925.
- Szabó*, 1995. *Szabó Erika*: A béke katonája volt. Gyóni Géza ébresztése. Szakdolgozat kézírata. Konzulens oktató: *Köteles Lajos*. Békéscsaba, 1995 április.

- Z. Szalai, 1959. *Z. Szalai Sándor: Gyóni Géza.* In: *Gyóni Géza: Csak egy éjszakára.* Budapest, 1959. 5–21. o.
- Szentágothai, 1992. *Szentágothai János: Előszó.* In: *Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából.* Szerk.: *Kovács László.* Budapest, 1992. 5–7. o.
- Szilágyi, 1918. *A krasznnojarski utolsó napok. Gyóni Géza élettörténetének utolsó fejezete.* *Ország Világ*, 39. 27–28. (1918. június 31. és július 7.) 321–322. o.
- A Szovjet, 1935. *A Szovjet engedélyt adott, hogy Gyóni Géza és Gyóni Mihály hamvait hazahozzuk. Dinnyés Lajos három társával utazik ki a hamvakért.* *Az Est*, 26. 110. (1935. május 15.) 3. o.
- R. Takács, 1994 *R. Takács Olga: Gyóni Géza kultusza szülőföldjén a hatvanas-hetvenes években.* In: *Tényezők és legendák. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei*, 1. (1994.) 153–162. o.
- Tarczali dell'Adami, 1925. *Tarczali dell'Adami Géza: Megváltás Szibériából.* Kidolgozta: Vámosi Saáry Jenő. Budapest, 1925.
- Tavasszal hozzák haza, 1935. *Tavasszal hozzák haza Lengyelországon keresztül Gyóni Géza hamvait. Przemyslben Gyóni-napot rendeznek. A Magyar Hétfő lengyelországi jubiláris társasutazásának résztvevői is megjelennek az ünnepségen.* *Magyar Hétfő*, 11. 4. (1935. január 28.) 7. o.
- Terbe, 1963–64. *Terbe Lajos: Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű lapok, 1915–1921. Kiegészítések és pótlások két korábbi dolgozatunkhoz. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1963–64.* Budapest, 1966. 286–298. o.
- Újhegyi, 1979. *Újhegyi Lajos: A Gyóni-titok nyomában.* *Új Tükör*, 16. 31. (1979. augusztus 5.) 45. o.
- Ungváry, 2006. *Ungváry Krisztián: Ordasok közt: A „tudós”.* *Magyar Narancs*, 18. 47. (2006. november 23.) 23. o.
- Ungváry, 2007. *A tudományos kutatást a döntés nem befolyásolja [Ungváry Krisztián kommentálja S. Z. 2007. cikkéhez].* *Népszava*, 135. 35. (2007. február 10.) 9. o.
- Vándor, 1934. *Vándor Kálmán: Csak egy éjszakára.* *Újság*, 10. 39. (1934. február 18.) 25–26. o.
- Veress, 1991. *Veress Miklós: Mégis kinek a sírja.* *Hitel*, 4. 5. (1991. március 6.) 15. o.
- Závodszy, 1932. *Závodszy Ferenc: Gyóni Géza.* Budapest, 1932.